

MILAN KRUHEK

**TURSKÉ UTVRDE I KULE U LICÍ I KRBAVI
1527. – 1689. GODINE**Milan Kruhek
Miroslava Krleže 2c
HR 47000 KarlovacUDK: 94(497.56 Lika)"15/16"
72.033.3(497.56 Lika)"15/16"
Izvorni znanstveni članak
Ur.: 2013-12-06

Ovaj pokušaj ulaska u povijest turskog vremena u Lici i Krbavi zaista je tek početak istraživanja mnogih pitanja: političkog i društvenoga stanja, gospodarskih i vjerskih prilika, u vremenskom razdoblju dužem od jednog i pol stoljeća. Pokušali smo ući u ta pitanja istražujući građevna svjedočanstva toga vremena zahvaljujući najviše spoznajama iz naših dosadašnjih istraživanja povijesnoga svjetovnoga i crkvenog graditeljstva na prostorima srednjovjekovnih župa Krbave i Like. Ovaj rad je zaista tek pokušaj, a rezultati govore tek toliko da povijesno doba turske vlasti u Lici i Krbavi ne smije biti zanemareno. Samo bolje poznavanje tog povijesnoga vremena može bolje objasniti mnoga kasnija događanja pa i sadašnje stanje i stanje spomeničke baštine i sadašnjega dnevnoga življenja. Brojne su teškoće do željenih istraživačkih rezultata. Najprije nepoznavanje i teža dostupnost turskih arhivskih povijesnih izvora, a onda i neznatni ostatci materijalnih ostataka ličke i krbavske povijesne baštine. Na tu zanemarenu baštinu upozoravaju i brojne ličke gradine i crkvine, brojna topografska imena koja govore o svojem povijesnom podrijetlu i postanku. Već i istraživanje same toponomastike tih krajeva uputilo bi nas na mnoge do sada nepoznate povijesne činjenice. Lika i Krbava očekuju dakle istraživače svoje povijesti i svojih povijesnih, spomeničkih vrijednosti, povjesničare i arheologe, demografe i sociologe. Mnoga pitanja iz tih područja nisu usto dovoljno jasno niti postavljena a još su dalje potrebni na njih odgovori.

Ključne riječi: turske utvrde i kule, Lika, Krbava

Više od 160 godina povijesne pokrajine južne Hrvatske, srednjovjekovne hrvatske župe Lika i Krbava, bile su pod okupacijom turske vlasti. U tom dugom vremenskom razdoblju Lika i Krbava prošle su kroz nekoliko velikih promjena, političkih, upravnih i gospodarskih, a osobito velikih demografskih

promjena u kojima je nekoliko puta bilo izmijenjeno autohtono srednjovjekovno pučanstvo tih krajeva. No, u dugom vremenu turske vlasti i Lika i Krbava živjele su u stalnom nemiru, između neprestanog tihog rata i nestalne sigurnosti, Turska osvajanja prekinula su mogućnost daljnega prirodnoga povijesnog razvoja. Silom osvojeni prostor silom je održavao i nametnutu vlast. Čak je i dnevni način življenja određivala vojna sila koja je čuvala taj prostor i omogućavala takav život turskog gospodarskog i upravnog uređenja. Nastavak razvoja određivao je ponekad i sam lokalni položaj naselja, etnički i vjerski sastav. Naselja bliža nekakvoj graničnoj crti razdvajanja bila su u mnogo nesigurnijem položaju od onih koja su dublje u prostoru čuvala vojne posade turskih utvrda. U tim naseljima živjelo je pretežito muslimansko stanovništvo, dok je granični prostor bio prepušten vlaškim i kršćanskim naseljima. Položaj u prostoru, koji je određivao veću ili manju sigurnost, utjecao je dakle i na demografski sastav i gospodarski status žiteljstva.

Već i sam tijek osvajanja i uspostave osmanlijske vlasti u Lici i Krbavi imao je posebna obilježja i dosta jasne vremenske razdjelnice. Područje ovih hrvatskih srednjovjekovnih župa bilo je podređeno turskoj upravi i vlasti osvojenjem ili uništenjem pojedinih srednjovjekovnih utvrda ili hrvatskih naselja. U sređivanju vlasti i stvaranju turskih institucija upravne, sudske, gospodarske i vjerske uprave, prethodila su desetljeća pljačke zemlje i naroda. Lika i Krbava nisu osvojene odjednom, nakon kakve velike dobivene bitke. Turske su vojske upadale u te hrvatske krajeve od prvoga većega vojnog sukoba, i hrvatske pobjede kod Vrpila nedaleko od Korenice (1491.) pa od velikog hrvatskog poraza na Krbavskom polju (1493.), tijekom idućih desetljeća u sporadičnom, *puzajućem* osvajačkom ratu. U tom su razdoblju mnoge manje turske vojske svake godine upadale u Liku i Krbavu i uništavale pljačkom i zarobljavanjem naroda svaku mogućnost življenja. Taj turski način osvajačkog rata: pljačka i ropstvo, osvajao je prostor bez velikih ratnih podviga. Pojedina kraća primirja, kao primjerice sedmogodišnje primirje od 1503. do 1510. nisu zaustavila tursko napredovanje. Slijede ih godine manjih i većih turskih napada u kojima pod njihovu vlast dolaze stare hrvatske utvrde od Knina do Ostrovice i Karina u Lici. Širenje i utvrđivanje turske vlasti u Lici bilo je ovisno i o njihovim ratnim uspjesima na glavnim ratištima. Lika i Krbava su osjetile posljedice teškog hrvatsko-ugarskog poraza na Mohačkom polju (1526.). Do tih je godina bilo uglavnom osvojeno područje cijele Krbave i najvećeg dijela Like, pa je turska vlast mogla učiniti korak dalje te Liku i Krbavu, uz vojni nadzor i zaštitu, uključiti u sustav upravne i političke vlasti Osmanske carevine. Dogodilo se to nakon što su turska osvajanja dosegla krajnju graničnu crtu u južnim krajevima Hrvatske. To je osvojeno područje

omeđivala prema hrvatskom graničnom području, ne neka čvrsta crta razdvajanja, nego granične utvrde i u njima vojne posade, i na turskoj i na hrvatskoj strani. Osmanska je vlast taj krbavski i lički dio južne Hrvatske 1527. godine uredila kao novu upravnu jedinicu koja je najprije bila priključena Bosanskom sandžaku, do 1537. godine, a od 1537. do 1580. Kliškom sandžaku. Osamdesetih godina 16. st. osnovan je bio Krčko-lički sandžak, koji se kasnije najčešće zvao samo Lički sandžak.¹

Treba posebno naglasiti, da je turska vojna osvajačka sila prije stvaranja nove turske administrativne uprave posve uništila organizacijsku društvenu strukturu srednjovjekovne Krbave i Like. Zaustavila je svaki nastavak razvoja, koji su ove hrvatske pokrajine dosegnule na vrlo visokoj razini razvijenosti hrvatskog društva u okvirima srednjovjekovnog feudalnog uređenja hrvatske države i već posve uređene organizacije crkvene vlasti od biskupske vlasti Krbavske biskupije do župnih zajednica većih i manjih srednjovjekovnih naselja. Dokaz toga je i mnoštvo spomenika graditeljskog umijeća, gradine i gradišta naselja, crkvine i crkvišta sakralnih objekata te pisani spomenici visoke latinske i hrvatske – glagoljaške pismenosti svjetovnih i crkvenih vlasti. Krbava i Lika, usprkos svim promjenama, nasilnim uništavanjem i razarajućim djelovanjem vremena, sačuvala su dovoljno svjedočanstava visoke duhovne i materijalne razvijenosti koju su turska osvajanja, najprije, velikim dijelom uništila, a onda je dio toga, što nije bilo od interesa njihovoj upravi, jednostavno bilo prepušteno propadanju tijekom vremena.²

Organizacija i razvoj osmanlijske vlasti od osnivanja Ličkog sandžaka do kraja 16. stoljeća

Od razvoja nove vlasti, vojnih, građanskih i vjerskih institucija u okvirima prostranoga Osmanlijskoga carstva, u kojem su Krbava i Lika bile daleke, periferne pokrajine, bio je ovisan i svakodnevni život i stvaranje nove povijesne slike tih krajeva, Dakako, posebno bi poglavlje u istraživanju ličke i krbavske povijesti moglo biti istraživanje propasti i nestanka visokorazvijenoga ličkog i krbavskog srednjovjekovlja, dakle nestanak starih feudalnih i crkvenih struktura vlasti i podjele prostora. Jednako bi posebno bilo zanimljivo poglavlje velikih i višekratnih demografskih i vjerskih promjena. Uništavanje pljačkom i paležom materijalnih dobara, a još više porobljavanjem i ubijanjem naroda, nestankom brojnih srednjovjekovnih naselja, feudalnih utvrda kao gospodarskih

¹ N. MOAČANIN, 1999, 55-57; 1996, 39-47.

² S. PAVIČIĆ, 1962; M. KRUEK, 1997, 99-129.

i upravnih središta življenja, Lika i Krbava bile su zaustavljene u svojem prirodnom razvoju. Dugo je trajalo nesređeno stanje i uspostavljanje turske nove vlasti s osloncem na njihova veća redovito vojnim posadama branjena naselja, a na širem prostoru, stvaranjem novih oblika vlasti turskih aga i begova, koji su kao novi veleposjednici zemlje, spahije, upravljali podređenim narodom: turskim seljacima, kršćanskom rajom ili vlaškim martolozima.³

Nova je turska vlast morala najprije naseliti demografski opustošene krajeve Like i Krbave, posebno njezine pogranične prostore, nikada mirne ni sigurne, a izložene čestim napadima s hrvatske strane obrambene granice. Te su zemlje dobivali, ionako vrlo pokretljivi žitelji Vlaškog naroda, navikli na život od stočarenja i ratne pljačke. Turskim su vlastima dobro došli za obranu granica i zaštitu središnjih naselja i utvrda koje je pretežito nastanjivalo njihovo stanovništvo muslimanske vjere. Kolonizacija Like i Krbave tekla je dakle od središnjega prostora prema periferiji i bila je obilježena i vjerskim i društvenim promjenama. (Masovnije je pokrenuta tek od sredine pa prema kraju 16. stoljeća). To je bilo i razdoblje nastojanja da se već stara zapuštena polja, bar dijelom, opet osposobe za poljoprivrednu proizvodnju.

Naseliti praznu i opustošenu zemlju nije bilo lako. Odakle dovesti u Krbavu i Liku veliki broj novoga naroda, osobito u pogranični prostor trajno nesiguran i uznemiravan krajiškim vojnim napadima?! Staroga kršćanskoga, hrvatskog stanovništva, ostalo je vjerojatno vrlo malo. U prvom popisu iz 1528., kada je već najveći dio Like bio osvojen, pa je taj prostor trebalo nekako upravno organizirati, kao novu upravno-sudsku jedinicu, za Liku se kaže *da je potpuno pusta*.⁴

U tom procesu na poseban je način bila zanimljiva sudbina ličkih Vlaha i njihovo naseljavanje, najprije na turskoj strani pograničnog područja, a u drugoj fazi, od početka 17. st. njihovo preseljavanje na hrvatsku stranu granice.

Vlaški narod koji je pretežito živio od svojega stočarenja po bosanskim i velebitskim planinama, pa je zato uvijek bio pokretljiviji od ljudi koji su živjeli od zemljoradnje, u nemirnim vremenima stalnih ratovanja bio je zanimljiv i kao moguća povremena vojna ispomoć u obrani graničnih krajeva. Već 1530. pa 1531. godine, zapovjednici obrane hrvatskog pograničja zanimaju se za seobu Vlaha iz Bosne, iz Glamoča, Srba i Unca koje bi bilo dobro preseliti na kršćansku stranu i uzeti ih u vojnu službu protuturske obrane. Čak je i zagrebački biskup zagovarao preseljavanje Vlaha. Oko toga se tih godina trudio

³ J. MATUZ, 1992.

⁴ K. JURIN-STARČEVIĆ, 2003, 81.

i ban Ivan Karlović, hvaleći ih kao dobre vojnike.⁵ Posebno je zanimljivo pismo koje piše bosanski paša Murat koji predbacuje kršćanskim zapovjednicima: "...zar ne znate gospodo da je već punu godinu sklopljen mir između našeg i vašeg cara... a vaši su oko Novoga i Bilaja upali i robili i neprestano napadaju naše ljude, a granične Morlake vabe k sebi pismima i po glasnicima...", Dakle, oko Novoga i Bilaja, u tom sjevernom graničnom kraju Like, već su tu naseljeni Vlasi, Morlaci, koje bi i krajiška obrana s druge strane granice rado pridobila da se presele iz turske na hrvatsku stranu obrambene granice.⁶ Jednako je zanimljiva i vijest koju 1538., u pismu od 14. VII. piše Erazmo Thurn, kapetan bihački, da je nekoliko stotina Turaka (turskih Vlaha) spremno prebjeći u pograničnu stranu kršćanske obrane te kao dokaz svoje spremnosti oteti Turcima Obrovac i Udbinu.⁷

Tri desetljeća poslije u jednom izvješću nadvojvoda Ernest ukazuje kralju Rudolfu na činjenicu da su Vlasi sa svih strana naselili ličke prazne zemlje i da su zaposjeli dvadesetak napuštenih utvrda i naselja te da sada ti Vlasi, krivnjom graničnih zapovjednika, ranije Vida Hallega a poslije Hansa v. Auersperga, koji o tome nisu dovoljno vodili računa, predstavljaju vrlo ozbiljnu prijetnju Primorskoj granici.⁸ Takva je pak dobro osmišljena naseljavanja Vlaha u Liku stalno planirao i pomagao bosanski paša. Zato je krajnje vrijeme da se vojnom silom istjera Vlahe iz zaposjednutih naselja i mjesta. Samo je tako moguće opet osigurati obranu toga graničnoga područja. Kralj je prihvatio prijedlog da se Vlasi istjeraju iz Like, odredio je da se u tu svrhu obave sve vojne pripreme, posebno da u tomu pomognu kranjski staleži.⁹

Tih nekoliko izabranih primjera, između mnogih drugih, dovoljno govori koliko je bilo vojno značenje naseljavanja Vlaha u opustjele krajeve Krbave, a

⁵ E. LASZOWSKI, 1914, 411, 418-419. 415: "... hy clientes Wlassy vocati, qui nunc saltum fecerunt, de Thurcys huc ad regum regie maiestatis, non tantum isti, sed eciam multi alii unacum familiis eorum huc venerunt ad fidem christianam....", 418: "...quia si ad predictos Wolahos vestra magnificencia graciosè providerit, plures et plures venient et exient et ad necessaria huius regni, quia sunt homines de valore."

⁶ E. LASZOWSKI, 1916, 54. "Nunc autem sub Novi et Bellay in Lyka vestri domini subditi cursum fecerunt et incessanter nostri imperatoris territorium dissipant et desolant, Murlacos suos ad se literis et nunciis convocando..."

⁷ E. LASZOWSKI, 1916, 388.

⁸ R. LOPAŠIĆ, 1884, 28-30. "...an der Crabatischen graniz ein zeitlang und nach jungstbeschlossenen frieden mit den Turrigen und Walachen gebraucht, volgendes, das sy die albereits das landl oder gegend Lykha starkh angeseczt und die oden geschlosser eingenomen, merers erpaut und besetzt haben sollen..... die Wallachen und besetzten dorfer und fleckhen sovil menschlich moglich wieder vertreiben und verhoren lassen ...".

⁹ R. LOPAŠIĆ, SHKr, I, 1884, 30-32.

posebno Like koja je bila više izložena pograničnim napadima iz kršćanskih graničnih utvrda. To razdoblje prvog intenzivnog demografskog popunjavanja Like i Krbave, posebno naseljavanja vlaškog stanovništva, završava nekako krajem 16. stoljeća. Do tada su turske osvajačke vojske dovršile osvajanje i drugih susjednih krajeva. Osnovana je tvrđava Karlovac i učvršćena je obrana obrambene crte Karlovačke, tj. Hrvatske i Primorske krajine. Turci su osvojili i područje između Une i Kupe, pa je granična obrana iz Pounja prenesena u Pokuplje, od Siska do Karlovca. Pod tursku su vlast pale i sve utvrde od Bihaća i njegova pada 1592. godine, pa do Slunja, Plitvica, Dabra i Otočca. Lika, posebno Krbava, bile su, sve do pokretanja konačnog rata za oslobođenje zaštićene sa svih strana, tek je sjeverozapadni dio turske Like bio više izložen krajiškim napadima od Senja i Otočca te Dabra i Brinja. Zbog toga su u tom dijelu turske Like veće obrambeno značenje dobile turske utvrde u Ribniku i Bilaju, Novome i Perušiću, pa utvrde u Širokoj kuli do Staroga Perušića koji je postao najvažnijom turskom utvrdom s istočne strane prema krajiškoj straži na Plitvicama. Ta su mjesta bila među najbolje utvrđenima i bolje naseljenim turskim mjestima. U njihovu su obranu, obnovu i vojnu zaštitu pokrajinske turske vlasti uložile najviše brige i novaca.

Krajem, dakle toga prvog razdoblja turske vlasti u Ličkom sandžaku, kao i u prvim desetljećima 17. stoljeća, koje vrijeme počinje i za Liku i Krbavu, opet političkim dogovorom na najvišoj razini, između Otomanskog Carstva i Habsburške Monarhije, mirovnim ugovorom sklopljenim na Žitvi u Ugarskoj, 1606. godine. Nakon toga bilo je i u ovim krajevima Hrvatske više mira i sigurnosti, više gospodarskog razvoja, a u Krbavi, posebno Lici, više građevinske aktivnosti. Prije toga, turske su vlasti pridavale problemu graditeljske obnove i dogradnje samo na onim najvažnijim utvrdama i njihovim utvrđenim naseljima, kao u Udbini ili Perušiću. O tomu ćemo dati nešto više povijesnih podataka u traženja odgovora na pitanje, što su i koliko i gdje turske vlasti, u Lici i Krbavi, uopće sagradile, što su tek održavale u uporabivom stanju, a što je pak bilo posve zapušteno, jer je bilo izvan njihovih strateških interesa i njihove opće politike prema ovim, za Istanbul, jako dalekim i manje zanimljivim zemljama.¹⁰

Potpisivanjem međunarodnog mirovnog ugovora bili su zabranjeni daljnji međusobni napadi. To je pak značilo, da su Vlasi nastanjeni u pograničnim turskim utvrdama i naseljima ostali bez stalnog prihoda od pljačke koju su stjecali napadima na hrvatske krajeve preko obrambene granice. Zbog tih razloga, ali i činjenica da turska vojna snaga postaje sve slabijom, počinje

¹⁰ M. KRUHEK, 1991, 39-79.

proces vlaškog preseljavanja s turskog teritorija na drugu stranu granice, na hrvatske zemlje. Tu problematiku najbolje dokumentira dugogodišnja sudbina ličkih koreničkih Vlaha. Bila je to velika zajednica Vlaškog naroda nastanjena oko koreničke kule, koja se već od 1601. godine počinje rasipavati. Jedan je njihov broj prebjegao u Podgorje iza Senja, a drugi, skupina od pedesetak obitelji, traži ili povoljnije uvjete preseljenja ili prijeti da će se staviti u tursku vojnu službu.¹¹

Godine 1611. kralj Matija traži od nadvojvode Ferdinanda, da ne pomaže Vlahe u Lici, ali ako se presele na hrvatsku stranu, da ih primi i negdje smjesti.¹² Iste godine mjeseca ožujka senjski kapetan Sigismund Gusić piše da se četiri vlaška sela žele preseliti na kršćanski teritorij, da je iz Podlapače već 12 njihovih obitelji došlo u Otočac. On pita da li bi ih mogao naseliti u Brlog. Taj prijedlog nadvojvoda Ferdinand prihvaća, ali traži da doseljeni Vlasi sposobni za vojsku budu uključeni u redovnu graničnu vojnu službu.¹³ Nešto kasnije, pismom od 23. lipnja 1612. javlja kapetan ogulinski Ivan Gal, da još nije riješeno pitanje konačnog smještaja ličkih Vlaha doseljenih u okolicu Modruša. Oni tu žive nemirnim životom između Modruša, Kleka i Drežnice i prave tamo domaćim ljudima velike štete.¹⁴ Nekako, tek poslije 1640. bilo je konačno riješeno pitanje većeg broja doseljenih koreničkih Vlaha, ali i drugih preseljenih iz Like na hrvatske zemlje od Senja preko Otočca i Brloga do Plaškog i Modruša. Koreničani konačno nisu dobili mjesto u Senjskoj Dragi, već po prijedlogu Vuka Frankopana Tržačkog naseljavaju područje u Plaškom. Konačno su ipak našli svoje mjesto oko novopodignute obrambene kule u Novom Plaškom, koja im je pružala nekakvu obrambenu zaštitu, slično kao i ona kula u Korenici.¹⁵

Bilo je problema s doseljavanjem ličkih turskih Vlaha i idućih godina, sve do druge polovice 17. stoljeća. Nije bilo lako riješiti to, ne samo demografsko pitanje već i vrlo naglašeno vojno i gospodarsko pitanje. Vlasi svoje preseljavanje uvjetuju i ucjenjuju krajiške i carske vlasti i zapovjednike.

¹¹ R. LOPAŠIĆ, SHKr, I 1884, 295; M. KRUEK – Z. HORVAT, 2009, 239-294.

¹² R. LOPAŠIĆ, SHKr, II, 1885, 5.

¹³ R. LOPAŠIĆ, SHKr, II, 1885, 5-6. Zanimljivo je da S. Gusić kaže za te Vlahe, kojih je bilo 12 vlaških kuća, da su živjeli u četiri zaselka koja su se zvala Podlapače, a koje je zauzeo neprijatelj, pa su oni morali izbjeći odatle sa svima svojim i svime što su imali, prije svega brojnom stokom. Dakako, ti su zaselci bili negdje okolo i pod utvrdom Lapac. Kasnije, kad su ti vlaški zaselci nestali, ostalo je ime Pod Lapcem, koje je u lokalnom govoru prešlo nekako i na utvrdu koja je i dalje tu ostala i imala neko obrambeno značenje.

¹⁴ R. LOPAŠIĆ, SHKr, II, 1885, 28-29.

¹⁵ R. LOPAŠIĆ, SHKr, II, 1885, 233-235. To opširno pismo Vuka Frankopana sadrži cijelu kratku povijest koreničkih Vlaha.

Trebalo im je pomagati da prežive u novonaseljenom kraju, dati im zemlju za smještaj koje im nikada nije bilo dovoljno za njihov stočarski način života. Do smirivanja je došlo nakon što u bili bolje uključeni u graničnu vojnu službu, pa su za to dobivali i nekakvu graničarsku plaću a mogli su tada, opet, a po staroj navadi, i protiv reda upadati preko granice i pljačkati, sada po turskim naseljima, sve do većih turskih graničnih utvrda i oko njih. Ovi navodi o ličkim Vlasima redovito nam donose i vijesti o njihovu smještaju na turskoj strani granice, a i neke podatke o stanju u mjestima nakon njihova preseljenja. Za Vlahe u Korenici, kojima je gospodario *stari Murat beg*, kaže se da su tamo oni sami sagradili obrambenu kulu na tri kata zbog svoje sigurnosti, što je vjerojatno jedini takav slučaj, jer Vlasi uopće nisu mnogo gradili, posebno ne ovakve čvrste objekte.¹⁶

Za problematiku istraživanja turskih kula i utvrda, mogla bi nam biti od koristi i pitanja ustroja i funkcioniranja turskih vojnih posada, jer su one bile vezane uvijek uz utvrđena mjesta ili ličke stare i novije obrambene utvrde. Nažalost, za to nemamo mnogo izvorne povijesne građe, koja se krije, neistražena u osmanskim arhivima u Istanbulu. Na sreću nešto je ipak od toga pročitano i objavljeno.

Turske kule i utvrde u izvješću o turskim vojnim posadama iz 1643. godine

U procesu uređenja osvojenog područja Like i Krbave, uz upravno-sudsku podjelu i organizaciju, još je važnije bilo vojno-strateško uređenje i stvaranje turskog krajišta, *serhata*, kao uvjeta održavanja stalne obrambene pripravnosti nasuprot isto tako uređenom krajiško- graničnom području Hrvatske (Karlovačke) i Primorske krajine. Iz raznih podataka o razvoju i ustroju toga osmanskog krajišta moguće je doznati mnogo podataka i o turskim utverdama i kulama turske Like i Krbave; očito zato što su obrambene utvrde bile najvažniji oslonac vojne obrane. U traženju podataka o turskim graničnim utverdama ne ćemo se podrobnije zadržavati na vojno – organizacijskoj podjeli, problemima zapovijedanja, strukturi vojnog sustava i funkcioniranja i drugim problemima graničnih vojnih posada, premda su sva ta pitanja zanimljiva i kao društvena i kao gospodarska pitanja. Nažalost, za takva nam je istraživanja dostupno malo ili skoro ništa od izvorne turske građe, pa će nam za ovu priliku poslužiti neka već objavljena građa ili neki, nažalost i opet vrlo malobrojni, u nas objavljeni radovi.¹⁷

¹⁶ M. KRUEK, 2007, 19-38.

¹⁷ K. JURIN-STARČEVIĆ, 2003, 79-93.

Na početku navodimo jedan opći i slikoviti zaključak, koji želi naglasiti da između graničnog područja i unutrašnjosti Like i Krbave i nije bilo bitnih razlika, osim što je na graničnom području bilo *nešto više vojske, nešto više stočarenja i nešto više svakodnevnog nasilja*.¹⁸ Dakle, za cijelu tursku Krbavu i Liku, opće je obilježje bilo trajna nesigurnost življenja, slabo gospodarstvo oslonjeno u prvom razdoblju najviše na stočarsku privredu te potreba stalne obrambene spremnosti oslonjene na vojne posade ličkih i krbavskih utvrda i utvrđenih naselja. Te karakteristike, prisutne u svim razvojnim razdobljima vlasti, utjecale su na dnevni život, demografsko i gospodarsko stanje, osobito na graditeljstvo koje je trebalo obnoviti, održavati stare utvrde i graditi nova turska naselja i njihova zaštitna utvrđenja. Takve su okolnosti postale razlogom, da u stoljeću i pol turske vlasti u Lici i Krbavi, na tom prilično velikom području, nije bilo zasnovano nijedno veće tursko naselje sa značajkama grada ili jednog središnjega upravnoga i gospodarskog mjesta. Bilo je obnovljeno, naseljeno i izgrađeno tek više većih i značajnijih utvrđenih naselja, uz puno veći broj seoskih zaselaka kojima je redovna i neposredna upravna vlast bila vezana uz novopodignute kule ili manje utvrde s kulama u posjedu (najčešće i njihovih graditelja) turskih aga i begova koji su upravljali najvećim dijelom ličkog poljoprivrednog zemljišta. Oni su vodili brigu i o ubiranju poreza u ime i za vladare Osmanskoga carstva. Veća utvrđena naselja sa svojim utverdama i u njima turskim vojnim posadama bila su ona bliže graničnom području, od Perušića i Novoga u Lici do Bunića i Udbine na Krbavi.

U traženju više informacija o stanju turskih kula i utvrda u Krbavi i Lici moramo se, za sada osloniti na rezultate rijetkih istraživanja izvorne osmanske arhivske građe, od kojih nam je već spomenuti rad K. Jurin-Starčević od izuzetne vrijednosti. Čuvari turskih kula i utvrda bili su vojnici, mustahfizi i azapi, stalna posada pješake vojske, kojima su zapovijedali dizdari i age. Te su tvrđavske vojne posade i njihovi zapovjednici dobivali za svoju službu plaću u novcu ili u zemljišnim posjedima, bilo pojedinačno ili kao zajedničko zemljišno dobro, timare. Uz dnevnicu i zemlju izvor prihoda im je mogao biti i kakav zanat, obrt, trgovina ili još kakav drugi posao, a svima je često dobro došao plijen iz čitovanja po hrvatskoj strani graničnog područja. Oni su zajedno s ostalim žiteljima činili stanovništvo svih većih turskih naselja i gotovo su isključivo pripadali muslimanskoj vjeri.

Posebnu kategoriju žitelja, osobito u prvom razdoblju stvaranja i učvršćivanja turske vlasti u Krbavi i Lici, do kraja 16. stoljeća, činili su žitelji vlašskog naroda, tzv. Martolozzi ili Morlaci. Oni su bili brojnije prisutni uz

¹⁸ N. MOAČANIN, 1999, 83.

granična područja i obrambene granične utvrde. Bili su društveno dobro povezani i vojno organizirani u posebne, pomoćne, pokretljive obrambene čete više usmjerene na prekogranične napade i pljačku a manje vezane uz pasivnu obranu graničnoga područja. Imali su svoja lokalna vodstva, ali su bili podređeni zapovjednicima glavnih turskih graničnih utvrda. U upravnom i sudskom pogledu bili su upućeni na raspršene turske kule kojima su zapovijedali mjesni age, ali je njihov položaj bio slobodniji s povlasticama koje nije imala kršćanska raja koja je bila više vezana uz zemlju i rad na zemlji.

Podatci o turskim utverdama godine 1643. dolaze nam iz popisa plaća njihovih vojnih posada. Iz zapisa o visini plaće posadnih vojnika možemo doći do predodžbe o njihovoj veličini i vojnom značenju. Ovdje iz opširnijeg popisa izdvajamo podatke samo za vojne posade u ličkim i krbavskim utverdama.

<i>UTVRDA ili PALANKA</i>	broj vojnika	plaća zapovjednika
BILAJ BUNIĆ	148	20 akči
Palanka	54	20 akči
Stari Bilaj Bunić	45	
Novi Bilaj Bunić	15	15 akči
UDBINA	215	20 akči
Stara kula	12	
Palanka	91	
Nova kula	9	
PODLAPAC	63	10 akči
OSTROVICA	7	
NOVI	92	22 akči
Novi palanka	51	20 akči
BARLETE BILAJ	78	20 akči
ŠIROKA KULA	19	10 akči
PERUŠIĆ	98	20 akči
Perušić palanka	44	
Perušić, stara utvrda	10	
RIBNIK	40	20 akči
BUDAK	10	20 akči

Iz podataka o broju vojnika i visini plaća zapovjednika pojedinih utvrda može se zaključiti da je posada utvrde s većim brojem vojnika, dosljedno i većom plaćom zapovjednika, bila i veće naselje i veća utvrda te da je imala i

veće obrambeno značenje. Takve su veće utvrde s utvrđenim turskim naseljima bile Bunić i Udbina u Krbavi, a u Lici Novi, Bilaj, Perušić, Ribnik i Budak. Ostale spomenute utvrde: Podlapac na Krbavi te Ostrovica Lička i Široka kula bile su od nešto manjeg značenja, ali još uvijek su spadale u red većih utvrđenih turskih naselja s utverdama koje je čuvala stalna vojna posada.

Zanimljivo je i vrlo je informativno da su sve te nabrojene turske utvrde i njihova utvrđena naselja zapravo nekadašnje stare hrvatske utvrde pod kojima i uz koje su nekada bila srednjovjekovna hrvatska naselja. Primjerice, u popisu je navedena Udbina s posadom od najviše, čak 215 vojnika, a onda su uz Udbinu kao, vjerojatno i najveće tursko utvrđeno naselje, posebno navedene: Stara kula, Nova kula i palanka. Pokušamo li točno locirati tu složenu tursku Udbinu sigurno je da je ona u to tursko doba imala bar dvije lokacije. Jedna utvrda, vjerojatno utvrđeni položaj srednjovjekovne hrvatske Krbave, sjeverno od krbavske katedrale, onaj je položaj kojemu su Turci dali naziv Karaula. To bi značilo *straža*, a i bila je na toj kamenitoj hridi predstraža turskoj Udbini. Sigurno je i to da su Turci taj položaj na svoj način utvrdili. Možda taj utvrđeni položaj ovaj vojni popis imenuje kao Stara kula. Tada bi Nova kula mogla biti ona mlađa, vrlo čvrsto građena i na strateški boljem položaju, nova udbinska kula koja je dominirala obranom novog, mlađeg hrvatskog, a tada turskog udbinskog naselja. Nju su podigli knezovi Krbavski zbog novih, novovjekovnih obrambenih potreba. Ta je kula imala istu obrambenu zadaću i u vrijeme turske vlasti. Možda je u vojnom opisu ta kula označena kao Nova kula. Pod njom je bila udbinska palanka koja je od turskog osvajanja, od 1527. do 1689. godine, do konačnog oslobođenja, bila više puta napadana, uništavana pa obnavljana i građena, zajedno sa svojom posebnom obranom, najbolje utvrđenog naselja u cijeloj Lici i Krbavi.¹⁹

Vrlo je slična bila povijest izgradnje i građevinskih promjena u Perušiću. Taj popis i u Perušiću, uz utvrđenu palanku, posebno spominje postojanje stare utvrde. Stara utvrda je očito već zatečeni, postojeći perušićki obrambeni kaštel s visokom i jakom kružnom kulom. Perušićka palanka je bilo novo tursko naselje izgrađeno na jugoistočnoj padini pod tim kaštelom, također dobro i posebno utvrđena; možda u cijelom opsegu čvrstim obrambenim zidovima. Takvu sliku turskog Perušića moguće je prepoznati čak i danas, makar ponegdje tek u tragovima.

Treba pripomenuti nekoliko manjih nejasnoća, uspoređujući popis utvrda iz 1643. s rezultatima naših istraživanja na terenu. Spomenuta vojna posada u Bilaj Buniću, ne može biti topografski ista utvrda, jer je Bilaj u Lici, a Bunić na

¹⁹ M. KRUEK – Z. HORVAT, 1988, 187-235.

sjevernoj strani Krbavskog polja. Palanka uz Bilaj Bunić, označena samo slovima BB, jednako ne može biti jedna lokacija istog turskog naselja. Takvu je palanku imala pod sobom i utvrda u Bilaju, i ona u Buniću. Jednako nije topografski jasno koja je to utvrda Novi Bilaj Bunić, s posadom i plaćom zapovjednika (dizdara) 15 akči. Možda je to palanka koja nastaje u Buniću, gdje najvjerojatnije tek Turci grade novu utvrdu, kulu s vanjskom obrambenom zaštitom koja čuva sigurnost buničke palanke.

Taj popis spominje opet Bilaj – Barlete. To su opet dvije utvrde na dva različita položaja i danas s vidljivim građevnim ostacima jedne i druge utvrde – i Bilaja i Barleta. Najprije je zanimljivo da već i sama utvrda Barlete ima ime u množini. Naša su istraživanja na terenu potvrdila da je taj naziv posve opravdan, jer na dva susjedna brijega, ne visoka, a zapravo povezana, stoje ostaci dviju utvrda. Narod ih zove Velika i Mala utvrda, ili Velika i Mala županova gradina. Zato nije jasno zašto su ovdje Barlete spomenute zajedno s Bilajem. Barlete su doduše u Lici i dosta su blizu Bilaju, ali lokacijski su to dva različita mjesta. Popis ih ovdje spominje zajedno, možda zbog strateške i vojne povezanosti.²⁰

Široku kulu ovaj popis donosi samo s turskim nazivom: Yakali kula i ne spominje uz nju nikakvu palanku, premda je u Širokoj kuli i oko nje sigurno bilo ne samo posadnih vojnika već i naseljenih Turaka. Nema spomena niti ribničke palanke, a sigurno je i taj zaštićeni prostor branjen i ulaznim utvrđenim kaštelom s kružnom kulom (slično kao u Perušiću) bio vrlo pogodan za naselje, i zacijelo je naseljen i bio. Na kraju, popis spominje utvrdu Budak s plaćom zapovjednika posadne vojske od 20 akči. Vrlo vjerojatno se tu radi o turskoj kuli koja dobiva i drugi naziv, a i danas se tako zove, Bešina kula.

Posve je sigurno da je bilo mnogo više turskih straža po pojedinim turskim kulama, koje su imale više lokalno značenje i čuvale su prostor posjeda pojedinih aga i begova. Oni su, vrlo često bili i graditelji i zapovjednici takvih kula, pa su mnoge i do danas sačuvale u svojem nazivu njihova imena. One su doduše bile u privatnom posjedu, ali u javnoj službi reda i turske vlasti. Budući da takve straže nisu dobivale plaću iz državnih novaca a bile su nižeg zapovjedničkog reda i značenja, ovaj ih popis i ne spominje. Stražari takvih kula živjeli su od darovane zemlje koje su spadale pod nadzor takvih lokalnih zapovjednika, jedino što su ovi imali povlašteni položaj u odnosu na kršćansku raju, koja je bila u teškom feudalnom odnosu prema zapovjednicima i upraviteljima turskih posjeda. Kršćanska raja nije posjedovala zemlju već ju je mogla, za svoje potrebe, samo obrađivati, a uz to je plaćala i carski porez,

²⁰ R. LOPAŠIĆ, SHKr, I, 1884, 44.

državni harač, koji su takvi lokalni zapovjednici ubirali u ime Osmanske Carevine.

Cijelu je tu sliku turske Krbave i Like, negdje pri kraju prvog razdoblja turske vlasti, dobro opisala autorica spomenutoga rada: *Zauzevši nekadašnje habsburške i mletačke srednjovjekovne utvrde, Osmanlije su ih uključili u svoj krajiški sustav obrane; važnije utvrde postale su one koje su uglavnom bile to i ranije. Tvrđave u unutrašnjosti preuzele su funkciju nadzora nad okolnim teritorijem te nad važnijim prometnim pravcima dok su utvrde jadranskog zaleđa uz granicu s Mletačkom Republikom te utvrde u Lici uz granicu s Habsburškom Monarhijom pretvorene u obrambeni lanac. S konsolidacijom osmanske vlasti i ustaljivanjem granica znatno opada broj utvrda i srednjovjekovnih burgova, poglavito u unutrašnjosti jer se smanjuje potreba za njima. Da su na tvrđavama koje su preuzeli i koje su stavili u funkciju, Osmanlije vršili i stanovite prepravke i popravke, podizali drvene zaštitne ograde ili palisade, zemljane naboje itd., potvrdu nalazimo u popisu iz 1643. godine gdje se strogo diferencira radi li se o novoj (ar. kal,a-i ged) d = nova tvrđava) ili staroj (ar. kal,a-ti atik = stara tvrđava) tvrđavi, o novoj kuli u tvrđavi ili o novoj odnosno staroj palanci. Izraz kal, a- i gedid može se prevesti dvojako: nova tvrđava i nova kula Najčešće se izraz odnosi na novoprepravljenu, novo utvrđenu ili novoizgrađenu kulu unutar ranije postojeće utvrde ili u njenoj neposrednoj blizini. Sa sigurnošću se može reći da su Osmanlije u ovom dijelu Hrvatske u 17. stoljeću podigli iz temelja kule unutar ili u blizini sljedećih utvrđenja: Stari Bilaj Bunić, Udbina, Skradin i Popina, budući da se ne spominju u popisu posada iz 1616. godine...*

Ovi su zaključci točni i potvrđeni zapisanim podacima u analiziranom popisu iz 1643. Mi ih možemo, na temelju podataka iz još nekih nam poznatih izvora, zasada samo krajiške vojne provenijencije, ali i na temelju naših terenskih istraživanja, dopuniti i proširiti. Na temelju toga ćemo tu povijesnu sliku turskih kula i utvrda pokušati ocrtati u topografskom pregledu, svaku pojedinačno, idući od sjevernih granica Like do najjužnijeg prostora Krbavskog polja.

Povijesni pregled turskih kula i utvrda u Lici i Krbavi

Već je uvodno rečeno da je istraživanje turske graditeljske aktivnosti u Lici i Krbavi tek na početku. To se na poseban način odnosi na istraživanje mogućih povijesnih izvora u arhivima osmanske provenijencije. Nije do kraja napravljeno niti istraživanje materijalnih ostataka niti toponomastičnog nazivlja koje bi označavalo tragove ili bar povijesno postojanje spomenika turskog

graditeljskog umijeća kroz tako veliko vremensko razdoblje. Problem manjih utvrda, kakve su bile osamljene turske kule po dubini prostora Krbave i Like je i u tome što njihov popis ne donose ni do sada nam poznati turski vojni izvori. Tako npr. u popisu turskih utvrda iz godine 1577., kada je već bila uređena vojna obrana donekle već i obnovljene turske Like i Krbave, nabrojene su samo veće utvrde: Udbina, Bunić, Boričevac, Ostrovica i Bilaj, koje čuvaju turske vojne posade. Taj popis navodi i broj turskih posada, pa tako za Udbinu kaže da ima 300 konjanika i 500 pješaka, za Bunić 100 konjanika i 100 pješaka, Boričevac 70 konjanika i 100 pješaka, Ostrovica 100 konjanika i 150 pješaka a za Bilaj ne spominje točan broj već kaže tek da *Bilaj ima jedan veliki broj neplaćenih Turaka*. Vrlo je zanimljiv taj popis turskih posada. Općenito je u tim turskim utverdama bio relativno veliki broj vojnika, što potvrđuje i potrebu pojačane obrane u tom još vrlo nesigurnom vremenu. Zatim je zanimljiv odnos konjanika i pješaka, što ima svoja opravdanja već u samoj prirodi navedenih utvrda, Tako npr. Ostrovica, kao velika utvrda, i površinom i fortifikacijski, mogla je i trebala je za obranu veći broj pješaka, dok bi veliki broj konjanika u nju bilo teško smjestiti. Pitanje Boričevca je pomalo nejasno, jer ne znamo koja bi to zapravo utvrda bila. Na tom krajnjem jugoistoku, već bliže Uni negoli Krbavi bilo je više utvrda koje bi mogle primiti toliki broj vojnika. Bilaj je pak sigurno bio i morao je biti dobro branjena utvrda, makar možda tada još nije pod utverdnom bilo većeg turskog naselja. S druge strane, i vojna je posada Bilaja bila sigurno nekako plaćena, makar to pisac toga izvješća nije spomenuo, možda jednostavno zato jer taj podatak nije znao.

Slično govori i pismo krajiškog zapovjednika Ivana Ferenberga koji je uoči izgradnje Karlovca obišao pogranične prostore i predložio da bi dobro bilo, pa i zbog sigurnosti budućeg Karlovca i Karlovačke krajine, u Lici i Krbavi osvojiti turske utvrde i utvrđena mjesta u Udbini, Buniću i Bilaju. Za Udbinu pripominje da ima jaku obrambenu kulu i utvrđeno naselje, a jednako da i u Bilaju postoji već uređeno tursko naselje.²¹

Preostaju nam dakle rezultati naših istraživanja na terenu i podatci dostupnijih i istraženih pisanih izvora, pretežito krajiškog podrijetla u arhivima Graza i Beča. Podatke najnovijih istraživanja, iz opisa Like i Krbave, od M. Sabljara do V. Heneberga, donosi u svojem tekstu suradnik ovoga rada Z. Horvat.

²¹ R. LOPAŠIĆ, SHKr, I, 1884, 74; *Udwing, wo nicht den thurn der zimlich starkh doch den fleckhen , auch Woinitsch (Bunić) und Belley (Bilaj) und dieselben durch den feindt inhabende heuser eines nach dem andern verhoren, verprennen und in poden verderben.*

Samostalne turske kule

Položaje i razmještenost takvih osamljenih, samostalnih turskih kula određivale su u prvom redu lokalne potrebe uprave i nadzora nad zemljom i podređenim narodom. Njihovi zapovjednici, turski age i begovi, često su bili i njihovi graditelji, pa su onda i te kule nosile imena svojih graditelja i gospodara. Nažalost, do danas su se izgubila i imena mnogih takvih zaboravljenih kula pa njihovi ostatci nose nazive nekih kasnijih ili današnjih gospodara ili vlasnika posjeda na kojima se danas nalaze. Jednako je i opet vrlo malo spomena i popisa takvih utvrđenja u izvješćima kršćanskih izvora, koji većinom dolaze iz vremena nakon što su Lika i Krbava bile oslobođene turske vlasti i stavljene pod nadzor vojno-krajiškog sustava Austrijske Monarhije, od 1689. godine i dalje.

Jedan od takvih kasnih izvora je i opis međa podjele Like i Krbave između vojne i građanske vlasti koji su učinili carski povjerenici u Rijeci, ispravom od 6. studenoga 1701, godine. S njima je bio i carski inženjer Holstein koji je takve odluke odmah ucrtavao u povijesne karte. Tu su spomenute ove utvrde: Stari Perušić, Prozorac, Mrsinj, utvrda Farkašić zatim Bunić, Udbina i Gračac, pa onda Delalića kula, kula Trnavac, Filipovića kula i Smerdelova kula. Budući da ta isprava navodi tok crte razdvajanja, ona govori da ta granica ide "iza trnavačke kule između zaravni Homoljca i ravnice Krbavice na brijeg Galovac, pa dalje preko kaštela Prozorca ide do puta koji vodi preko brijega gdje je Delalina kula i vodi dalje prema Buniću i dalje teče preko brijega Debelo Brdo do Filipovićeve kule u Krbavi i ide dalje preko Krbave u ravnoj crti prema Smerdelovoj kuli koja je na nekoj uzvisini brijega Sridnje Gore, na kojoj se nalazi i utvrda Pisač..." Dalje ta crta ide na jug prema Gračacu. Iz ovoga je opisa očito da se radi o utverdama između sjevernog dijela Like i Krbave na kojem su prostoru, uz druge utvrde, spomenute imenom četiri osamljene turske kule: Delalića kula, Trnavac, Filipovića i Smerdelova kula. Tu i danas ima nešto ostataka od tih kula, ali su se nekima izgubila i povijesna imena i njihovi nezamjetni materijalni ostatci.²²

Zanimljivo je ovdje spomenuti podatke koje donosi Fras u svojoj poznatoj topografiji. I on govori o Debelom brdu, kao i ovo izvješće. On tu spominje i Delalinu kulu, ali i Cvijanovića kulu, očito suvremenije ime za neku stariju, tursku kulu. Za Delalinu kaže da se zove prema nekom Turčinu Delali, ali za obje kaže da su *sagrađene u vrijeme kad je ovo područje bilo pod turskom vlašću, a sagradili su ih Turci koji su ovdje stanovali*. Navedena

²² R. LOPAŠIĆ, SHKr, III, 1889, 209.

isprava govori i o nekakvoj utvrđi u Farkašiću. Fras i ovdje spominje "dvije stare utvrde tzv. kule koje se zovu Sokolovača i Čudića kula. (O Frasovim podacima i drugim novijim informacijama, vidi uvijek više u tekstu ovoga rada Z. Horvata.²³)

Od drugih turskih kula, najviše se puta spominje Široka kula. Široka kula zapravo nije izvorno turska utvrda a nije bila ni osamljena samostojeća utvrda. Glavno joj je ime Široka, jer je zaista bila jedna od najvećih turskih utvrda u kojoj je dominirala veličina, visina i prostranost te kružne građevine. Široka kula se spominje već u 13. stoljeću srednjovjekovne ličke povijesti kao "Široki turanj", u poznatoj ispravi kralja Ludovika iz 1263. godine. Dapače, možda je baš Široka Kula bilo mjesto najstarijeg župskog sjedišta Like koje je spomenute godine kralj zamijenio za posjed Mogoroviča Počitelj, bi tu na pogodnijem mjestu, za ona vremena, sagradio novi župski grad – Počitelj grad.²⁴ Srednjovjekovni turanj došao je pod tursku vlast osvajanjem Like 1527. godine. I Turci su toj utvrđi dali ime Široka kula - Yakali kula. Kasnije se Široka Kula spominje tek 1575. kada su je Turci, zajedno s dvadesetak drugih utvrda, zaposjeli, a onda i oko kule naselili novim stanovništvom. Zato se u izvješćima o oslobođenju Like o Širokoj Kuli govori kao o jednom od većih utvrđenih turskih naselja. Dapače, s opravdanjem, S. Pavičić zaključuje, da nijedno od turskih utvrđenih naselja *...nijedno nije bilo tako razvijeno kao ono u Širokom Tornju. Ono mora da je u doturskoj Lici bilo najstarije i najjače i najznatnije.*²⁵

Široka kula je svojom veličinom i širinom začudila i pisca tzv. Glavinićeva izvješća iz 1695-6. koji uz napomenu, da tu ima već nekih novonaseljenih Vlaha, uz 12 pokrštenih turskih obitelji, kaže, da je Široka kula "vrlo široka i visoka kurija te je okrugla i na tri je kata podijeljena", dakle želi reći opisno, da je toliko bila visoka.²⁶

Dakle, iz Široke kule je također većina turskog stanovništva izbjegla, a samo je manji broj krštenjem prihvatio ostati u novoj kršćanskoj vlasti. Vojni su zapovjednici i dalje nastojali Široku kulu zadržati kao jedno od glavnih utvrđenja koje će ubuduće čuvati krajiška vojna posada. Tako godine 1697. barun, general Wassenhoffen izvještava Ratno vijeće da je karlovački general J. Herberstein naredio da se i Široka kula, kao i utvrde u Bilaju, Novom Ribniku,

²³ F. J. FRAS, 1988, 175-176.

²⁴ S. PAVIČIĆ, 1962, 245-246, vidi i izvornu ispravu kralja Bele III, u T. Smičiklas, Diplomatički zbornik V, Zagreb, 1907, 245-246.

²⁵ S. PAVIČIĆ, 1962, 25-26.

²⁶ R. LOPAŠIĆ, SHKr, III, 1889, 47.

Vrebcu, Budaku i Perušiću, a na Krbavi u Udbini i u Buniću, imaju zadržati i utvrditi carskom vojskom.²⁷

U širokokulskom kraju već je ranije bilo naseljeno nešto vlaškog naroda o čemu piše 1690. godine Juraj Križanić, povjerenik karlovačkog generala Herbersteina, naime da je dopušteno njihovu knezu Mileusniću naseliti tu 40 vlaških kuća. To je očito isti onaj narod, novi stanovnici Široke Kule i okolice, koje spominju i senjski biskup Martin Brajković u popisu župa iz 1700., kada kaže da u Širokoj kuli *ima 50 kuća šizmatika*, (tj. žitelja pravoslavne vjere), koji tu uzdržavaju i svojega svećenika.²⁸

Zanimljiva je još jedna opća napomena istoga carskog povjerenstva koje predlaže kako tu oslobođenu, ali posve uništenu Liku, urediti da bi bila od nekakve koristi. U izvješću povjerenstva je napisano *da u Liki ima kula i gradova 50. Te bi utvrde trebalo ili prodati ili nekome dati pa nove vlasnike obvezati da kroz 4 godine nasele njihove zemlje i da ih urede poput plemićkih posjeda. Kad se tako opet napuči sada sasvim pusta zemlja, mogli bi se tada opet uvesti i porezi.*²⁹

Koliko je točna ta brojka od 50 ličkih gradova, tj. 50 nekakvih utvrda i utvrđenih mjesta? Koliko bi u tom, vjerujemo tek okvirnom broju, moglo biti samostojećih turskih kula? A bilo ih je sigurno i više negoli to možemo zaključiti danas, pa i više negoli su to zabilježili raniji putopisci i pisci stare ličke povijesti. Već smo naglasili da te kule spominju rijetki poznati nam povijesni izvori, i oni turski i oni kršćanski. Preostaje nam pri kraju traganja za turskim kulama spomenuti bar najkraće nekoliko takvih podataka koje donosi J. Fras. Uz udbinsku kulu on spominje i stražarsku kulu, bolje reći utvrđeni položaj za tursku predstražu na kamenoj litici stare krbavske utvrde koja i nosi naziv po svojoj funkciji, Karaula. Uz to Fras spominje još četiri turske kule, imenom, ali im ne određuje pobliže mjesto i položaj. To su: *ruševine turske kuće (kule) koja je pripadala Osmanu Kraljevcu. Nadalje, u okolici nalaze se još sljedeće ruševine: Kula Ahmeda Lipovca.... Kula Turčina Ismailovića, samo je hrpa ruševina;.. pa kula Osman-age Glumca i druge, kojima se više ni imena nezna.* Je li Fras vidio sam te ruševine, ili je informacije o postojanju tih kula dobio od nekih ljudi s toga udbinskoga kraja, nekog žitelja tadašnje Udbine? Govoreći dalje o Kurjaku, za kojeg kaže tek toliko da je taj srednjovjekovni hrvatski utvrđeni grad bio utvrda *turskog posjednika Kurtage*, piše da je *Na cesti prema Gospiću, na području Tušice (male riječice) stajala je kula Turčina*

²⁷ R. LOPAŠIĆ, SHKr, III, 1889, 97.

²⁸ R. LOPAŠIĆ, SHKr, III, 1889, 190.

²⁹ R. LOPAŠIĆ, SHKr, III, 1889, 165.

Alage; danas je ondje izvor koji svi zovu Alaginac. Još južnije, kod Ploča, Fras opet spominje imena više turskih kula, kao ruševine: Štulića kule, Batinića kule i Čablića kule. Za Čablića kulu sam kaže da se nalazi na mjestu gdje je sada kuća Mihajla Čablića, pa je očito po tomu dobila svoje ime. Jednako bi se moglo reći i za položaj Štulića kule, koja je najbolje sačuvana od svih turskih kula, jer se nalazi na povišenom brijegu iznad kuća zaseoka porodica Štulića. Možemo se priuipitati jesu li te kuće imale ranije neka druga imena, imena svojih turskih graditelja i gospodara? Vjerojatno! No za sada nam preostaje tek prihvatiti ove Frasove informacije s napomenom da ih je i on zabilježio kao još postojeću tradiciju i vjerojatno uz mnogo veću sačuvanost građevinskih ostataka ovih brojnih turskih lokalnih utvrđenja, simbola i oslonaca turske vlasti nad podložnom rajom Like i Krbave.³⁰

Zaključak: na temelju nedostatnih povijesnih informacija i nedovoljnih materijalnih ostataka turskih kula u Lici i Krbavi, kao samostalnim obrambenim i stambenim građevina, može biti vrlo kratak. Ta svjedočanstva govore nam tek toliko da je broj takvih turskih utvrda bio mnogo veći od onih glavnih utvrda koje su bile zaposjednute vojnim posadama turskih vojnika. Takve veće utvrde, koje redovito štite i veća turska naselja, više spominju i turski i krajiški izvori, a od njih je preostalo i više materijalnih ostataka.

Veće i složene turske utvrde i naselja

Veće i složene turske utvrde koje služe turskim obrambenim potrebama, a ujedno su i najveća turska naselja u lici i Krbavi, sve su, bilo u turskim ili krajiškim popisima i izvješćima, stara srednjovjekovna hrvatska utvrđenja i naselja. Nijednu od tih utvrda i nijedno od tih većih turskih naselja nije podigla turska vlast na nekoj novoj, turskoj lokaciji, ispočetka, iz temelja. Zbog posebnog njihovog značenja, te vremenske i tipološke međusobne povezanosti, na svaku od tih utvrda, osvrnut ćemo se posebno, koliko nam to omogućavaju turski i krajiški popisi i izvješća, idući od sjevernog graničnog područja Like do južnih strana Krbave, dakle od Perušića do Udbine. Pri tom se ovdje ne ćemo zadržavati na njihovom srednjovjekovnom stanju i značenju.

Perušić Novi i Stari

Perušić je i danas, kao i u predtursko i tursko vrijeme, najveće mjesto između Ličkog Osika i Otočca. Kao i cijeli prostor Like južnije od njega bio je

³⁰ F. J. FRAS, 1988, 141,151.

uključen u novu tursku upravu i obrambenu strategiju. Bio je prva veća turska utvrda, s većom turskom vojnom posadom prema krajiškoj obrani u Otočcu.³¹

Vrlo je zanimljivo da Perušić nije spomenut u popisu važnih turskih utvrda godine 1577. a da je prva vijest koja govori o njegovoj turskoj obnovi zapisana tek u jednom krajiškom izvješću 1641. i 1642. godine. Naime, godine 1641. javlja karlovački generalni zapovjednik Vuk Frankopan Ratnom vijeću da se u Perušiću jaka turska vojska sprema na prodor prema Karlovcu, pa zato naređuje krajiškom zapovjedniku Portneru da pojača obrambene straže u Otočcu. Ujedno napominje da ima vijesti, da se Turci spremaju opet obnoviti i utvrditi perušićku utvrdu, koji su krajiške vojne snage bile 1636. godine opustošile i oštetile.³²

Iduće 1642. godine, pismom od 21. lipnja, kapetan senjski, pišući Ratnom vijeću o problemima s koreničkim Vlasima, usput govori da je sa svojim ljudima upao u tursku zemlju do Perušića i tu pokupio i odveo sa sobom neke tamo ljude.³³ Ta, kao i mnogo sličnih vijesti, govori da susjedni krajiški zapovjednici nikada nisu pustili na miru granična turska naselja i utvrde.

Malo je turskih vijesti o Perušiću u 17. stoljeću. Čini se da Perušić dugo vremena Turci nisu zaposjeli vojnom posadom i nisu ga branili kao svoju graničnu utvrdu. Možda za takvo stanje govori i jedna naredba kralja Ferdinanda kojom 1637. zapovijeda Ratnom Vijeću da Perušić treba braniti od Turaka koji ga žele obnoviti i utvrditi kao svoju graničnu utvrdu.³⁴ Očito je da su turske vlasti uspjele obnoviti utvrdu, ali izgraditi i čvrste utvrde oko tamo naseljenog, očito, većinom turskog ljudstva, tako da je već sredinom 17. st. Perušić bio jedno od najvećih i najbolje utvrđenih turskih graničnih utvrda i naselja.

Kako je izgledao i što je Perušić bio u tursko doba, i to opet donekle znamo, za sada, tek iz krajiških izvješća koja prate događaje iz godina oslobođenja Like i Krbave. Zanimljivo je da je karlovački general J. Herberstein već u prvom napadu na Liku, koji je izveo od 14. do 18. rujna 1685., napao je Perušić kao posljednju utvrdu prije povratka u Karlovac. Prije toga prijetio je Grebenaru, Budaku, Novom, Ribniku, Vrebcu i Bilaju. Stigavši

³¹ M. KRUEK, 1974; Z. HORVAT, 2003, 109-148; R. HORVAT, 1941; E. LASZOWSKI, 1941.

³² R. LOPAŠIĆ, SHKr, II, 1885, 243.

³³ R. LOPAŠIĆ, SHKr, II, 1885, 253, 255.

³⁴ R. LOPAŠIĆ, SHKr, II, 1885, 194-195. ..., *dass der Turg sih dess posto Peruschitsch abermal zu bemechtigen und denselben zu reparieren anmasse, gehorsam berichtet*,... Vidi i opis napada na Perušić g. 1685. "SHKr. III, s. 448. Vidi o razorenju Perušića god. 1642, te o pokrštavanju Perušićana i drugih Turaka u susjednim mjestima u radu: Pavao Knezović, Knjižica od Turak u Perušiću, u Zborniku Hereditas rerum Croaticarum, Zagreb, 2003, 104-112.

u predvečerje (17.-18. rujna) do Perušića, Herberstein se tu ulogorio. Turci su prvi napali njegov položaj vatrenim oružjem iz utvrde, iz visoke perušićke kule. Herbersteinova je vojska uzvratila na isti način a imala je i sreće, jer su krajišnici zapalili dio utvrde što su Turci jedva pogasili, jer nisu za to imali dovoljno vode. Kratko izvješće o tom napadu završava skoro poetski, da je sada žeravica ognja zapaljena i da Turci više u Perušiću i okolici ne će imati mira. Taj napad na Perušić nije bila nekakva prava opsada, ni utvrde ni naselja. Došao je na kraju jednog ratnog proboja u dubinu turskog teritorija Like. Nakon kratkog okršaja Herbersteinova se vojska vratila u Karlovac gdje je o tom ratnom pohodu Herberstein već 22. rujna napisao svoje izvješće. To izvješće ništa ne govori o izgledu i stanju utvrđenog Perušića. O tome će biti napisano nešto više u izvješću o drugom oslobodilačkom pohodu na Liku i Krbavu i konačnom oslobođenju 1689. godine.³⁵

Izvješće o drugom oslobodilačkom napadu karlovačke vojske na Perušić napisao je Herbersteinov ratni suputnik, general Ideghem Wassenhoffen. Svoje izvješće o napadu na Perušić počinje kratkim opisom zatečenog stanja utvrde. *Taj Novi Perušić sastoji se od zidina boljih od bilo kojih drugih, od vanjskih obrambenih zidina koje stoje oko naselja a na njima su i visoki čardaci. Utvrda je odijeljena od naselja također jakim i visokim zidovima a tu je još i visoka, čvrsto građena kula, zaštićena sa još 12 stopa visokim nasipom, pa ta kula služi utvrđi i kao posljednje mjesto obrane...* Opisuje dalje opsadu Perušića, vojne akcije između Perušića, Budaka (starog) i Bilaja, te o upornosti turskih branitelja koji se nisu nikako htjeli predati oslobodilačkoj vojsci. Tek kada su turske posade napustile i Budak i Bilaj perušićki Turci su bili spremni napustiti i predati Perušić. Perušićku utvrdu i utvrđeno naselje napustilo je oko 150 ljudi, a dobrovoljno je ostalo u njemu 20 turskih (kuća) obitelji, od kojih je 45 ljudi bilo sposobno nositi oružje. Te su se turske obitelji dale dobrovoljno pokrstiti i ostale su u Perušiću.

Turci iz Perušića, kao i oni iz Budaka i Bilaja, sabrali su se u Širokoj kuli odakle su 30. lipnja zajedno krenuli prema Udbini koja je postala posljednja obrana turske vlasti u Lici i Krbavi.³⁶

Dobro je pripomenuti da svi krajiški izvještaji (ali i turski) razlikuju točno lokacije dviju utvrda, Novoga i Staroga Perušića, Novoga kod Ličkog Osika i

³⁵ R. LOPAŠIĆ, SHKr, III, 1889, 448.

³⁶ R. LOPAŠIĆ, SHKr, III, 1889, 453-454. *Diss neu Peruschiz bestehet an gemauer besser alls khein andere, uber der ringmaur des stattl stehen hohe schartakhen. Dass schloss ist von der statt mitls einer starkhen mauer separirt, und mehrmal von selben ein hoher fester starkher thurn, so auf 12 schuch, hoch angeschitet also dass disser thurn zum leste retirade dienet und viel zu schaffen geben khan...*

Staroga, također turske utvrde kod Donjeg Babinog Potoka, na cesti od Vrhovina prema Plitvicama. Ta utvrda Starog Perušića bila je utvrđena turska straža na istočnom ulazu u tursku Liku, nasuprot krajiškoj straži na Plitvicama iznad Gradinskog jezera. Vjerojatno su turske straže napustile Stari Perušić u godini oslobađanja Like, 1689. a možda i prije, prema jednom zapisu u ispravi iz 1696. gdje je rečeno ... *iza kako je turskom silom otet Stari Perušić koji su bili prije toga Turci utvrdili a tomu da ima više 60 godina.*³⁷

Utvrda Starog Perušića bila je na važnom putnom položaju, jer je u jednoj instrukciji danoj carskom povjerenstvu koje je trebalo izraditi cjeloviti prijedlog nove obrane Like i Krbave, spomenut i Stari Perušić kao jedno od takvih važnih mjesta za sigurnost Like.³⁸

Nakon oslobođenja Perušića, kao i drugih ličkih utvrda, počinje novo povijesno vrijeme. U oslobađanju Like i Krbave turske utvrde i naselja nisu mnogo stradala, jer su ih Turci napustili bez većih borbi. Iz tih zadnjih godina 17. i u prvim godinama 18. stoljeća vrlo su zanimljive vijesti kako se i crkva trudila u oslobođenim mjestima urediti svoje prisustvo među zatečenim narodom i novim doseljenicima. Mnogo je vijesti o pokrštavanju onih turskih obitelji koje su odlučile ostati u Perušiću, Budaku i drugim susjednim mjestima Like. U Perušiću su popisane sve obitelji pokrštenih Turaka, 55 kuća i u njima 252 *muških glav prez ženskoga spola* što ujedno govori da je Novi Perušić zaista bio jedno od najvećih turskih utvrđenih naselja. Tu je dušobrižničku službu u ime Senjske biskupije vršio poznati lički pop Marko Mesić i drugi duhovnici te biskupije.³⁹

Stari i Novi Budak

U opisu napada i oslobođenja Perušića spominje se i turska utvrda u Budaku. Izvori i ovdje govore o staroj i nekoj novoj utvrdi istoga imena. Stari Budak bila je jedna od vrlo čvrsto građenih i jakih turskih obrambenih kula. Nalazi se na brijegu u Mušaluku i poznatija je više pod kasnijim imenom kao Bešina kula.

I tu bismo mogli postaviti najprije pitanje povijesne starosti Budaka kao naselja i kao utvrde. S. Pavičić, na temelju poznatih mu izvora, pišući povijest ličkih naselja, bez dvojbe govori da je u Budaku, kao i nedalekoj Ostrovici i u Grebenaru, bila izgrađena utvrda prije dolaska Turaka. On kaže da je tu utvrdu izgradilo cijelo pleme Lagodušića kao svoju plemensku utvrdu, a ta je utvrda mogla biti jedino kula poznata za turskog vremena pod imenom Budak. On

³⁷ R. LOPAŠIĆ, SHKr, III, 1889, 30.

³⁸ R. LOPAŠIĆ, SHKr, III, 1889, 180-186.

³⁹ R. LOPAŠIĆ, SHKr, III, 1889, 28-29, 190, 46-247.

spominje i Novi Budak. *Naši spomenici zovu tu tvrđavu Novi Budak, svakako za razliku od Staroga. Taj Novi Budak nalazio se južnije od staroga, u ravnici i na rijeci Lik, a stari Budak je "onaj toranj na brdu.*⁴⁰

U popisu turskih utvrda iz 1643. godine spomenut je i Budak, očito kao jedna od manjih, ali važnih utvrda, jer u njemu ima samo 10 pješaka, stražara, ali zapovjednik obrane, budački dizdar ima dobrih 20 akči dnevnicе.⁴¹

U opisu prvog Herbersteinova napada na turske utvrde u Lici g. 1685. nema opisa kako je ta utvrda izgledala, već je dosta opširno opisan, možda i najveći ratni sukob Herbersteinove vojske u tom pohodu. Karlovački su krajišnici pod vodstvom kapetana Galla pod Budakom izvojevali 15. rujna potpunu pobjedu, a onda su sljedeći dan krenuli prema Novom.⁴²

U izvješću iz 1689. godine opisana je zapravo druga manja utvrda, a ne stara budačka kula u Mušaluku. Za taj se Budak kaže da je pola sata udaljen od Bilaja, da je to maleno mjesto tek pred 5 godina utvrđeno, da ima samo jedan mali ulaz i da leži na kamenitoj stijeni, baš nad samom rijekom Likom. S te je strane zaštićeno dovoljno tokom rijeke, a s druge strane je okruženo palisadnom ogradom i prsobranom i dobrim čardakom. Bilo je to dakle, također manje tursko utvrđeno naselje, jer izvješće dalje govori, da su njegovi žitelji, doznajući da se predala obrana u Bilaju, isto prihvatili predaju bez većeg opiranja, i to pod istim uvjetima, kao i druga turska mjesta, dapače, ovdje je taj dogovor o predaji imao još jedan dodatak, naime, dizdaru je bilo obećano da će dobiti i dva konja.⁴³

Tako je i ovdje, dosadašnje osvajanje Like i Krbave 1689. g. prošlo bez ikakva ratnoga sukoba. Oslobodilačka vojska Herbersteinova došla je tako 15. lipnja do ličkoga Novoga.

Novi u Lici

Novi na rječici Novčici, jugoistočno, nedaleko od Gospića, bio je također jedna od većih turskih utvrda i utvrđeno naselje, s mošejom kao vjerskim

⁴⁰ S. PAVIČIĆ, 1962, 23,25.

⁴¹ K. JURIN-STARČEVIĆ, 2003, 86,89.

⁴² R. LOPAŠIĆ, SHKr, III, 1889, 447. Ipak u opisu ratnih zbivanja oko Budaka u jednoj je rečenici rečeno da utvrda ima jake zidine; *wegen die starkhen stattmauern und machtigen gegenwehr des feindts nichts sonderlich hierbey tentiert werden können.*

⁴³ R. LOPAŠIĆ, SHKr, III, 1889, 453. Taj Novi Budak na rijeci Lici: *Budakh ist nur andert halb stund von Bellay. Ist ein stattel, so sich vor 5 jahr dermassen gewehret, das man sich klein Offen genenet, lieht an einen felsigen orth, so fest auf der Lica fluss, dass selben gegen den wasser genuesamb sicher ist. Gegen den landt hat es ein zaun und prustwohr, einwendih ein maur und palisaten und uber selbe hohen tschartakhen sambt ein gueten absint*

sjedištem. O nastajanju turskoga naselja i njegovu utvrđivanju ili izgradnji utvrde Novoga tijekom 16. i 17. stoljeća imamo jednako malo vijesti kao i o drugim turskim mjestima Like i Krbave. Turski su nam izvori o Novom u Lici, za sada nepoznati, a krajiški govore i opet tek o nesigurnosti njegova razvoja, o napadu na njega i njegovom konačnom oslobođenju.

U popisu turskih utvrđenih mjesta iz 1577. godine Novoga nema, ali već na početku 17. stoljeća jedna zapisana vijest o počecima vlaških okretanja protiv dotadašnjih im turskih gospodara i prelaženja na kršćansku stranu granice govori da je Novi bio značajnije tursko utvrđeno mjesto. Ta vijest dolazi iz pisma senjskog kapetana upućenoga nadvojvodi Ferdinandu 31. kolovoza 1611. godine. Tu on između ostaloga piše, da je upravo dobio povjerljivo pismo od jedne duhovne osobe u kojoj stoji vijest da se tamošnji Vlasi nude, da su spremni opljačkati tursku utvrdu Novi a onda *uskočiti* u Gusić polje i tamo se nastaniti. Dakako traže za takav svoj pothvat dozvolu, što senjski kapetan nije sam mogao prihvatiti.⁴⁴

Očito da su ti Vlasi bili negdje u tom pograničnom prostoru Like te da dobro poznaju Novi i susjedne turske utvrde. Zato su mogli procijeniti da mogu Novi napasti, opljačkati pa onda s plijenom i sa svima svojima pobjeći pod zaštitu kršćanske krajiške vlasti.

U turskom popisu ličkih i krbavskih utvrda i utvrđenih naselja iz 1643. godine naveden je i Novi s posadom od 94 vojnika, među kojima je bilo i 8 topnika. To bi moglo značiti da je utvrda Novoga bila branjena i topovima, odnosno bar teškim bedemskim puškama, što opet upućuje na postojanje glavne obrambene kule mjesta. I dizdar Novoga, tj. zapovjednik obrane, imao je visokih 22 akče dnevne plaće.⁴⁵

Izvješće o pohodu karlovačkih krajišnika na Liku 1685. ne govori mnogo o Novome. Herbersteinova vojska nije opsjedala Novi. Tu je bilo uhvaćeno tek nekoliko Turaka, a usput je u toj okolici popaljeno do 400 turskih kuća.⁴⁶

U izvješću o oslobađanju Like iz 1689. zapisano je nešto više i o Novome. Najprije je rečeno da se Novi predao bez borbe, kao i susjedne turske utvrde te da je "po podne iz njega izašlo 80 ljudi, koji su krenuli prema Udbini, ali kad su došli do Bilaja, da su tu ostali preko noći..." Zatim izvješće kratko kaže nešto o samom Novome. Grad Novi leži na brijegu, zidovi su mu debeli i visoki, okružen je obrambenim zidom, ali je dio toga zida zarušen i prilično propao (Turci, naime, to nisu popravili) no da smo ih morali osvajati bilo bi tu

⁴⁴ R. LOPAŠIĆ, SHKr, II, 1885, 4.

⁴⁵ K. JURIN-STARČEVIĆ, 2003, 89.

⁴⁶ R. LOPAŠIĆ, SHKr, III, 1889, 447.

dosta krvi, jer je ta utvrda ipak bila prilično čvrsta i jer su Turci na zidove postavili 5 čardaka, pa ih ne bi bilo lako predobiti.⁴⁷

Dakle, Novi površinom nije bio veliko mjesto, ali je bio dobro branjen i utvrđen. Loše stanje dijela obrambenih zidova vjerojatno potječe još iz vremena onog prvog napada na Liku, iz godine 1685. Utvrđeno je naselje imalo manje žitelja negoli Perušić, ali više negoli Budak i Široka kula. U oslobodilačkom ratu 1689. godine Novi je, uz Ribnik i Bilaj, bio od najvećeg interesa u pregovorima za mirnu predaju krajiškoj vojsci. Novi i Ribnik su se zaista i predali bez borbe, a za Bilaj su krajišnici ipak morali, bar za početak, pokazati koliko su u oslobodilačkom ratu zaista spremni i ratovati.

Novi je nakon osvajanja već u prvim nastojanjima novog obrambenog uređivanja Like spomenut kao utvrda koju treba svakako zadržati u krajiškoj obrani i staviti u njegovu utvrdu potrebnu vojnu posadu. Određeno je to bilo i 1697. i 1700. godine.⁴⁸ U sređivanju pak novog crkvenog ustroja spomenuto je da je u Novom uspostavljena župa u kojoj stoji za sada od drveta podignuta crkva sv. Antuna i ima svojeg župnika kojeg desetinom uzdržavaju i novokršteni župljani, što bi značilo da je i ovdje bilo pokrštenih nekadašnjih turskih žitelja.

Ostaje dakako pitanje, što su i koliko su toga u Novome sagradili Turci u vrijeme svoje vlasti u Lici? Sigurno je da je Lički Novi starija utvrda od turskog osvajanja Like. Novi u Lici spominje se godine 1449. u poznatoj diobenoj ispravi Frankopanskog roda, kao *Novum castrum* u vlasništvu Dujma Frankopana koji je tada u Lici dobio u posjed i Ostrovicu.⁴⁹ Utvrda u Novom u Lici poslije je više puta potvrđena Frankopanima kao njihov posjed, dok početkom 16 stoljeća nije postao vlasništvom gospodara Krbave, Ivana Karlovića, i bio je njegovim gradom, sve dok ga nisu osvojili Turci.⁵⁰

Iz kratkih ratnih bilježaka se može zaključiti da se za turske vlasti u Lici, u Novome dosta toga gradilo, možda i više negoli u nekim susjednim turskim utvrdama. Sigurno je da je prije osvajanja Like u Novome bila nekakva utvrda, možda najprije kula - slično kao u Perušiću. Vjerojatno su Turci dogradili i popravljali tu kulu a još je sigurnije da su oko izgrađenoga naselja podigli obrambene utvrde, koje su u napadu krajišnika bile oštećene pa ih je opet

⁴⁷ R. LOPAŠIĆ, SHKr, III, 1889, 450. *Dass schloss Novi lieht auff ein berg, die mauern sein dikh und hoch, so von ein zwinger mauer umgeben ist aber thail ohrther (an die Thurken repariren nichts) baufollig und ziemlich aufgefallen.*

⁴⁸ R. LOPAŠIĆ, SHKr, III, 1889, 97-98, 188.

⁴⁹ Codex diplomaticum comitum de Frangepanibus, Monumenta Hungariae historica, 35, (1133-1453.), Budapest, 1910, 371.

⁵⁰ S. PAVIČIĆ, 1962, 28-29.

trebalo popravljati i podizati. Danas su njihovi ostatci toliko slabo očuvani da je moguće jedva ocrtati njihov opseg i kvalitetu.

Ribnik u Lici

Ličkom Novom u Lici bilo je blizu još jedno vrlo značajno tursko utvrđeno mjesto – Ribnik na rijeci Lici. Prema Ribniku je Herbersteinova oslobodilačka vojska krenula još dok je dijelom stajala pod Novim, kako bi počeli pregovori s ribničkim Turcima o predaji.

Već u prethodnoj ratnoj ekspediciji karlovačkih krajišnika, 1685. godine zapisao je o Ribniku sam general Herberstein, da mu se čini, da Ribnik ima prednost pred drugim mjestima toga kraja, jer je smješten između voda i jer je dobro zaštićen čvrstom utvrdom. Kada je (17. rujna) taj "predgradić", tj. ta utvrdica pred naseljem (Wassenhoffen će ju u opisu za drugog napada na Ribnik, 1689. g. nazvati jednostavno *Schloss*) bila oštećena, postradalo je nešto i samo naselje na tom lokalitetu. Prave opsade ipak nije bilo, već je bilo naređeno da se napad prekine i krene dalje, od Ribnika do Bilaja.⁵¹

Dakle, Ribnik je kao i druga mjesta u Lici, osjetio tek strah i nesigurnost, a čini se da je to i bio glavni cilj te cijele ratne ekspedicije karlovačkih krajišnika. Taj je prvi ratni pohod bio zapravo navještaj konačnoga kraja turske vlasti u Lici i dobra priprema za drugi, oslobodilački rat u kojem je Lika i Krbava bila oslobođena bez pravoga rata.

Duži je i bolji je opis Ribnika u izvješću Wassenhoffena načinjen nakon drugog ratnog pohoda Herbersteinove karlovačke vojske iz 1689. godine. U tom izvješću gen. Wassenhoffen kaže: *Ribnik leži u ravnici, sa tri strane okružen rijekom Likom koja tu čini jedan poluotok, a tu je duboka i široka. Kod ulaza na taj poluotok nalazi se utvrdica kojoj na uglu stoji jedna visoka okrugla kula. Pred utvrdom je jedna suha graba, a u sredini otoka jedna velika mošeja i druge kuće.*

Herbersteinovo nastojanje da predobije Ribničane za predaju trajala je istovremeno dok je dio njegove vojske stajao pod Novim. Wassenhoffen je nudio posadi i žiteljima u Ribniku iste uvjete kao i Novljanima, dakle da mogu slobodno sa svime što mogu nositi otići prema Udbini. Uvjeravao ih je da nema razloga ratovati, kad se ionako okolne turske utvrde odreda predaju krajiškoj vojsci. No u Ribniku se dogodio zanimljiv susret, kao i u nekim drugim

⁵¹ R. LOPAŠIĆ, SHKr, III, 1889, 447, ...*schloss Ribnik, in disser proviz ligendt, fortgesezt, alwo sich herr general mit denen seinigen praesentiert; disses schloss scheinete den vorzug aller andern zuhaben, massen zwischen zweien wasser gelegen auch mit groben geschiz genuesamb versehen...*

južnijim utverdama Like i Krbave. Naime, s juga, od Obrovca je počela svoj oslobodilački rat vojska pod vrhovnim mletačkim zapovjedništvom. Zato su se kod Ribnika sreli Herbersteinovi ljudi s nekim Kataranima koje je u ime Venecije vodio neki franjevac iz Vinjerca koji je također nagovarao ribničke Turke na predaju. Ne ulazeći u ratne i političke planove Venecije u Dalmaciji, ovdje u Lici, Ribnik se ipak predao Herbersteinu 22. lipnja.⁵²

Zatečeni izgled Ribnika, to smo već naveli, krato i jasno je ocrtao gen. Wassenhoffen. Njegov izgled slično opisuje još jedno izvješće, tzv. Glavinićevo izvješće, koje bilježi i neke druge zanimljivosti. Najprije Senjski kaptol, u pismu od 21. veljače 1696. piše, da su do sada u Lici krstili 882 čovjeka, Turaka i ostalih *po nama i po drugim svećenicima*. Zatim svjedoči da su *četiri turske crkve zvane mečiti (mošeje) u Perušiću, Budaku, Bilaju i Ribniku preobračene u naše crkve...*⁵³ U najranijem vremenu obnavljanja kršćanstva u Lici čitamo zapis, da je Ribnik bio župa sa crkvom podignutom od drvene građe, posvećena sv. Petru i Pavlu, a prije negoli je Ribnik postao samostalnom župom bio je ovisan o službi župnika u Bilaju; ali traži i osnivanje zasebne župe.⁵⁴ I uspostava župne službe jedno je od svjedočanstava da su ta četiri mjesta u ovom dijelu Like bila značajnija i veća turska naselja. Te vijesti pripadaju istom izvoru kao i tzv. Glavinićevo izvješće o Ribniku i susjednim turskim mjestima. A tzv. Glavinićevo izvješće donosi o Ribniku zaista još nekih zanimljivih vijesti.

Najprije, i to izvješće govori da je Ribnik *mjesto u ravnici sa svih strana okruženo riječnim tokom što obiluje vodom i ribom...* Dalje kaže da je u tom mjestu *utvrda i kula porušena - arx et turris destructa!*, da je ulaz u mjesto od vratiju prema staroj crkvi koja je oštećena i da je s istočne strane sve ravno, te da je taj prostor dovoljno prostran za smještaj 150 žitelja; zatim da voda okreće neke mlinove, tu kod ulazne utvrde, pa još i to, da je tu nekoć bio, kako govore neki koji poznaju ta mjesta, samostan, nadalje da su crkvu željeli urediti bar toliko da je protiv kiša zaštite daskama, dakle tu crkvu koja je prije služila Turcima kao mošeja. Pisac izvješća se onda opet vraća na utvrde Ribnika pa veli da *tu još stoji, blizu mošeje, visoka i čitava kula*, pa nije jasno kakva je to kula, kad je za kulu ulazne utvrde rekao da je *utvrda i kula razrušena*. Je li to uz mošeju, tada već pretvorenu u crkvu, bila još neka druga utvrda? Zbog čega bi uopće bilo koja kula i utvrda bila razrušena, kad u osvajanju Ribnika nije bilo takvih borbi. Ili bi možda ta razrušena kula" mogla biti porušeni minaret

⁵² R. LOPAŠIĆ, SHKr, III, 1889, 451.

⁵³ R. LOPAŠIĆ, SHKr, III, 1889, 28.

⁵⁴ R. LOPAŠIĆ, SHKr, III, 1889, 190, Ribnik: S.Petri et Pauli templum ex ligno officiat ibidem parochus ex Belay et illi dantur decimae. Peterit separatim fieri parochialis.

prijašnje turske mošeje? Taj dio teksta nije dakle baš jasan! Dalje se pisac tzv. Glavinićevog izvješća opet vraća događajima iz vremena oslobađanja Ribnika, godini 1689. pa kaže da je u vrijeme, dok su Turci boravili u Ribniku bilo u njemu 120 glava stanovnika (vjerojatno je to brojka bez vojne posade) te da je u turskom Ribniku prebivao neki beg koji je tu s drugim službenicima obdržavao uobičajeno tursko sudište. Na kraju se opet vraća svojem vremenu, dakle već oslobođenom Ribniku, pa nabraja njegove nove žitelje; kaže naime, da je u njemu ostalo 5 turskih kuća, obitelji, koje su se dale pokrstiti, a od starih krštenika, tj. Hrvata sada se tu nalazi 8 obitelji; ima tu i 40 šizmatika Rašana, pa on zaključuje da u svemu u oslobođenom Ribniku ima 75 ljudi koji ga mogu braniti.⁵⁵

Dakle, dok se gen. Wassenhoffen, nakon kratkog uvodnog opisa položaja i izgleda Ribnika, posvetio pripovijedanju o pregovorima za predaju Ribnika, pisac tzv. Glavinićeva izvješća ispisao je nekoliko dodatnih informacija o ljudima i crkvenim prilikama nakon što su ga Turci napustili i prepustili krajiškoj vojnoj upravi. Sve u svemu, nedostaje nam mnogo pojedinosti za potpunu rekonstrukciju povijesnog, onovremenog izgleda Ribnika. To je naselje, okruženo tokom rijeke Like bilo sigurno dodatno zaštićeno palisadnom, tj. jakom drvenom ogradom, vjerojatno okolo cijelog toka rijeke koja je s tri strane okruživala ribničko selo, a možda i s četvrte, zapadne strane, gdje je uz ulaznu utvrdu bila neka suha graba. Koliko je na tom poluotoku, uz čvrsto građenu crkvu pretvorenu u tursku mošeju, pa opet u crkvu, bilo kuća ribničkih Turaka; svakako građениh od drvene građe? Kako su izgledali mlinovi na protoku Like sa zapadne strane, blizu ulazne utvrde?

Posve je sigurno tek da bi arheološka istraživanja toga srednjovjekovnog, a onda više od stoljeća i pol naseljenog turskog Ribnika, mogla bitno dopuniti povijesnu sliku razvoja i trajanja ovoga mjesta.

Lička Ostrovica, Bilaj i Barlete, Vrebac i Grebenar

Ove srednjovjekovne hrvatske utvrde imale su i u vremenu turske vlasti u Lici veće značenje od ostalih. Pod njihovom zaštitom bila su razvijena i srednjovjekovna hrvatska naselja. Bilaj je tako već sredinom 15. st. bio razvijeno trgovište sa svojom zaštitom utvrdom na strmom brijegu, ne visokom, ali dominantnom nad cijelom svojom okolicom. Bilaj kao i druga susjedna mjesta spadaju u rane, predturske utvrde koje su za svoju sigurnost podigle pojedine obitelji iz velikog roda ličkih Mogorovića. Na kraju je i Bilaj dospio u

⁵⁵ R. LOPAŠIĆ, SHKr, III, 1889, 48; M. BOGOVIĆ, 1991, 124.

posjed knezova Karlovića Krbavskih, sve dok ga nisu posvojili Turci i zaposjeli njegovu utvrdu, a onda je pod utvrdom, negdje do kraja 16. stoljeća, bilo podignuto veće tursko naselje sa džamijom kao vjerskim sjedištem.⁵⁶ Da je Bilaj bio jedna od važnijih turskih utvrda već u prvom vremenu učvršćivanja turske vlasti govori i popis iz 1577. godine, u kojem su u Lici navedene samo Ostrovica i Bilaj.⁵⁷ Bilaj je naveden i u turskom popisu utvrda i vojnih posada iz 1643. godine, i to uvijek povezan s nekom drugom utvrdom ili utvrđenim mjestom. Najprije je spomenut kao Bilaj-Barlete (ili Barlete-Bilaj) s vojnom posadom od 78 vojnika i jednim zapovjednikom, dizdarom koji ima visoku dnevnicu od 20 akči. U kasnijem vojnom uređenju spomenut je kao kapetanija Bilaj-Bunić čiji kapetan ima dnevnicu od 30 akči.⁵⁸

U oslobodilačkom ratu 1689. g. Bilaj je činio trokut utvrda: Novi – Ribnik – Bilaj, koje je krajiška vojska nastojala pridobiti bez borbi i rata. No Turci u Bilaju nisu se htjeli predati bez pokušaja obrane. Pregovore je i ovdje vodio gen. Wassenhoffen, a počeo je te pregovore 18. lipnja, stigavši do Bilaja s 300 konjanika, najprije u nekakvu izvidnicu. Pregovori o predaji su se vodili *u podnožju brijega*. Wassenhoffen je procijenio da je samu utvrdu branila posada od pedesetak ljudi. Dok su trajali pregovori on je s konjaništvom i grofom Ferdinandom obilazio oko bilajskog brijega da bi bolje upoznao položaj utvrde i najbližu okolicu. Turci su odbili predaju, pa je 23. lipnja započela opsada utvrde. Idući dan su krajišnici (stotinjak vojnika) zauzeli mošeju pod brijegom. Tu su se utvrdili pa odatle dalje pucali na obranu utvrde i malo pomalo se uz brijeg primicali zidinama utvrde. Bilajska se posada hrabro branila, ali uslijed nestanka hrane, se predaju 28. lipnja. Prema dogovoru napustili Bilaj i kako kaže izvješće, njih oko 300 je krenulo u pravcu Široke Kule, a onda i dalje prema Udbini.

Wassenhoffen je ukratko opisao svoj uvid u položaj i vrijednost bilajske utvrde. *Bilaj leži na vrlo strmom, visokom i kamenitom brijegu, čiji je vrh opasan visokim zidinama. Uokolo ima još jedan obrambeni zid (Zwinger), ali taj je prilično slab i oštećen, pa je tu i popravljen drvenom i kamenom građom. Treba spomenuti i dvije moguće retirade, ako bi to baš zatrebalo obrani. Ima i jedan dobar duboki bunar...* O samoj je utvrđi zapisano tek toliko. S obzirom na položaj i veličinu utvrde obrana nije imala mogućnosti duže vremena odbijati opsadne napade, posebno ako nije bila providena zalihama hrane.

⁵⁶ S. PAVIČIĆ, 1962, 27-28.

⁵⁷ R. LOPAŠIĆ, SHKr, I, 1884, 44. Za Bilaj u tom popisu turskih vojnih posada rečeno je samo ovo *Belay sei n auch ain grosse anzall unbesoldeter Turggen.*

⁵⁸ K. JURIN-STARČEVIĆ, 2003, 86, 87-89.

Budući da je i Wassenhoffen priželjkivao što bržu predaju, čim se to dogodilo, krajiška je vojska odmah od Bilaja krenula dalje.⁵⁹

Uz Bilaj za tursku obranu Like vrlo je bio zanimljiv položaj i zatečeno stanje utvrda Ličke Ostrovice. Ostrovica je srednjovjekovna hrvatska utvrda, prema položaju i zapisanim podacima, građena vjerojatno već od vremena plemenske podjele Like na više obitelji velikog ličkog roda Mogovorvića, do feudalne vlasti, od početka 15. st. knezova Frankopana.⁶⁰

Izrazito, romanički, obrambeni položaj Ostrovice, na toj uskoj strmini brijega, nije bio pogodan za razvoj većega naselja, ni u srednovjekovno hrvatsko doba, ni u vremenu turske okupacije Like. Ipak je Ostrovica i u vremenu utvrđivanja i čuvanja turske vlasti u Lici bila značajna turska utvrda. Godine 1577. imala je posadu od 60 turskih konjanika i 150 pješaka.⁶¹ Kasnije joj obrambeno značenje opada pa je sredinom 17. st. (godine 1643.) imala tek značenje stalne turske straže s posadom od 7 pješaka i dnevnicom zapovjednika od 8 akči.⁶²

U godinama oslobođanja Like i Krbave Ostrovica se posebno uopće ne spominje. Dok se susjedne i nedaleke utvrde Bilaj, Vrebac i Grebenar spominju i 1685. i 1689., Ostrovice u tom ratu nema, a nema je ni u spomenu novih, krajiških planova kasnijih godina. Po tome se čini da je obrana toga srednjovjekovnog položaja bila napuštena već pri kraju turske vlasti u Lici, a ni nova organizacija obrambene sigurnosti nije više računala s obranom njezina srednjovjekovnoga utvrđenog položaja.

Za razliku od Ostrovice, nedaleka utvrda Grebenar, koja isto tako potječe iz predturskog vremena, bila je i u vremenu oslobodilačkog rata, bar u prvom ratnom pohodu, 1685. značajnije prisutna. Znamo da je od 14. do 18. rujna karlovačka vojska opsjedala tu utvrdu, da ju je na kraju zapalila te je cijela utvrda u tom požaru teško stradala. Taj kratak vojnički zapis ništa ne govori niti o položaju niti o izgledu Grebenara kao utvrde. U oslobodilačkom pohodu krajišnika iz 1689. g. Grebenar se tek usputno spominje, kao i susjedni Vrebac, mimo kojih je karlovačka, Herbersteinova vojska tek prošla, pa o njima nije zabilježena čak niti nekakva predaja. To bi značilo da u njima tih godina nije

⁵⁹ R. LOPAŠIĆ, SHKr, III, 1889, 453. *Belay lieht auf ein spizigen hohen felsigen berg, uber welchen hohe, dikhe maurn, so das schloss formiren aufgefuhrt. Hat ein zwinger herumb so schwach zimlich ruinirt, aber wider mit holz und steiner verpauet worden. Einwending seint 2 retiraden, also das selben, wan man sich wohren will, ein feint khan zu schaffen geben. Hat auch ein gar tiefen prun...*

⁶⁰ S. PAVIČIĆ, 1962, 24, 27. T. LAJOS – B. SAMU, 49.

⁶¹ R. LOPAŠIĆ, SHKr, I, 1884, 44.

⁶² K. JURIN-STARČEVIĆ, 2003, 86, 89.

bilo više nekakve spomena vrijedne turske obrane, niti pak kakvog značajnijeg turskog naselja. I dok je bar u nekim krajiškim dokumentima, npr. god. 1697. Vrebac još i spomenut, kao utvrda koju bi krajiška obrana trebala zadržati, o Grebenaru nema ni takvih vijesti.⁶³

U tom je dijelu Like ipak postojala još jedna nešto značajnija utvrda, ili možda utvrde, čije je predtursko i tursko vrijeme zabilježeno pod nazivom Barlete. Zanimljivo je to ime koje kao da govori o više naselja pa i više utvrda istoga imena. U razvijenom srednjem vijeku sigurno postoji više plemenskih sela koje je štitila jedna, a vrlo vjerojatno i dvije susjedne utvrde. Kasnije, tijekom 14. i u 15. st. i taj je dio Like dospio pod feudalnu upravu obitelji knezova Krbavskih. Da su u Barletama, u predtursko doba bile dvije srednjovjekovne utvrde, a da nije jedna od njih bila Ostrovica, kako spominje S. Pavičić, govore i Barlete iz turskog vremena, a i ostatci tih utvrda sačuvani do danas.⁶⁴

Popis turskih utvrda iz 1577. g. ne spominje Barlete kao značajniju vojnu utvrdu, a popis turskih utvrda i naselja iz 1643. g. navodi dvojno ime: Barlet-Bilaj, što nas zbunjuje. Naime, takav naziv kao da govori o jednoj turskoj utvrdu. Međutim, Bilaj je posve sigurno zasebna utvrda s posebno istaknutim položajem i većim turskim naseljem, a Barlete su druga utvrda, na drugom položaju, dapače dva utvrđenja na susjednim položajima istoga brijega. Pod turskim zapisom Barlet-Bilaj navedena je posada od 78 vojnika, a u istom je popisu posebno naveden i Stari i Novi Bilaj s vojnim posadama od 45, odnosno 15 vojnika. Osim toga, u tom je popisu iz 1643. Bilaj spomenut s utvrdom u Buniću, kao Bilaj Bunić. Ta je veza malo daleka, jer Bilaj i Bunić nisu baš blizu. No zapovjedništvo Bilaj-Bunić imalo je 148 posadnih vojnika, pa se tu radi vjerojatno o zapovjedničkoj vezi, a ne prostornoj povezanosti. Bilaj je bila najvažnija zapovjednička utvrda, a zapovjednik obrane Bilaj - Bunić imao je visokih 20 akči dnevnice. Također se u posljednjem razdoblju turskog vojnog uređenja Like i Krbave zapovjedništvo Bilaj-Bunić pojavljuje kao turska kapetanija, čiji zapovjednik, kapetan, ima 30 akči dnevnice.⁶⁵

⁶³ R. LOPAŠIĆ, SHKr, III, 1889, 97-98. *Das dazumall zur conservation diser denen granitzen so hoch importirlichen zwo graffschaften die considerabilisten posten, als Beley, Novi, Ribenek, Wrebaz, Budak, Siroka kula und Peruschiz in der Lica, in der Carabavia aber also der feyndt Bouniz (so ein haubtmanschafft) selbs verprennet, Udvin (oberhauptmanschafft in selbiger graffschaft mit besoldte und unbesoldte granzer der oberhauptmanschafft Zeng und hauptmanschafft Otochas sind besezt.*

⁶⁴ S. PAVIČIĆ, 1962, 27.

⁶⁵ K. JURIN-STARČEVIĆ, 2003, 86-87, 89.

Uz Bilaj, Ostrovicu, Barlete, Grebenar i Vrebac, idući nešto dalje prema jugoistočnom dijelu Like, u srednjem je vijeku bilo još nekoliko hrvatskih naselja koja su jednako kao i prethodna imala neke svoje manje utvrde vrlo slične onima iz istog vremena i onima na Krbavi, primjerice, u predturskoj Krbavi, Pišaću, Lapcu ili Kurjaku. Takve utvrde, manje u svojoj strukturi i vrlo slične položajem srednjovjekovnih hrvatskih plemenskih utvrda (za razliku od položaja i izgleda turskih kula!) bile su u Pavlovcu, Mogoriću, Zebi. Kako spominje S. Pavičić, imale su značajniju ulogu u ličkom/hrvatskom srednjovjekovlju negoli u vremenu turske vlasti u Lici. Poznati nam turski izvori uopće ih ne spominju, a jednako ni kasniji krajiški izvori, no tragovi njihovih materijalnih ostataka i danas još svjedoče za njihovo postojanje.

Na sličan način bismo mogli spomenuti nekoliko takvih utvrda i naselja krajnjeg juga Like, od Metka i Raduča do Lovinca. I te su utvrde, zajedno s njihovim naseljima bile značajnije u predturskom vremenu, a kasnije opet tek poslije novoga naseljavanja, kada su ih naselili novi žitelji, pretežito vlaške proveniencije, poslije oslobođenja Like i Krbave. Posebno je dominantan položaj i prostor gradine Medak, također jedne od većih utvrda ličkih Mogorovića iz najranijeg vremena srednjovjekovne ličke povijesti. No, i tu se pojavljuju dva položaja, dvije utvrde istoga imena: Velika utvrda na vrhu širokoga plećatog brijega i neka manja utvrda koja je, navodno, stajala u ravnici, pod tim brijegom, na obali rijeke Like. Od te utvrde uz rijeku, danas nemamo nikakvih tragova, dok se na medačkom brijegu nalaze još dosta zamjetni ostatci nekadašnje velike medačke utvrde.⁶⁶

Raduč je kao naselje i kao utvrda također stariji od turske vlasti u Lici, a pod tursku je upravu došao sigurno do 1527./28., a ne tek 1577. godine, kako to govori S. Pavičić. Međutim, ni Medak, ni Raduč nisu u turskom vremenu predstavljali neku značajniju utvrdu. Vjerojatno se jednako može reći i za njihova turska naselja. Te utvrde su bile u dubini turske Like i Krbave, nisu bile na važnijem strateškom i obrambenom prostoru, pa ih ne spominju posebno niti turski (bar do sada nam poznati) izvori. Sve to jednako vrijedi i za Lovinac, još nešto dalje, južnije, prema Sv. Roku, na mjestu gdje je danas tzv. Stari Lovinac.

Mogli bismo iznijeti još jednom opći zaključak za cijeli prostor turske Like: od Perušića na sjeveru do Lovinca na jugu, ili od Novoga i Ribnika do Ostrovice i Mogorića, sva su značajnija turska naselja i utvrđenja postojala tu i prije turskih osvajanja i uređenja toga područja kao turskog sandžaka. Turska vlast nije podigla nijednu veću utvrdu na novom i nepoznatom položaju. Ona je održavala, obnavljala i dograđivala obrambene položaje već postojećih

⁶⁶ S. PAVIČIĆ, 1962, 32.

srednjovjekovnih hrvatskih utvrda, a pod njihovom je zaštitom gradila i ograđivala svoja veća naselja. Dapače, promatrajući to pitanje kao pitanje graditeljstva u turskom vremenu, Lika ni u čemu nije napredovala. Štoviše, mnogi srednjovjekovni hrvatski utvrđeni plemićki gradovi posve su propali; primjerice, Komić grad, Mrsinj grad ili Počitelj koji su, posve sigurno, predstavljali najizvrsnija graditeljska ostvarenja hrvatskog feudalnog razdoblja u Lici i Krbavi. Sigurno je bilo i turskih graditeljskih aktivnosti. Neke su spomenute već u najranijem vremenu učvršćivanja turske vlasti, kao primjerice, vijest iz pisma kninskog biskupa Andrije Tuškanića, upućena kapetanu Ivanu Katzianeru mjeseca lipnja 1530. g., da se hlivanjski paša sprema napasti Hrvatsku, Ibrahim beg da predlaže u Udbini sagraditi kuriju a grad Mrsinj utvrditi i preurediti te u njega postaviti vojnu posadu. Na kraju još kaže da treba i druge ovdašnje utvrde utvrditi a onda iz njih napadati susjedne krajeve Hrvatskoga Kraljevstva!⁶⁷ To su vijesti iz vremena još nesređene granice, vrijeme još nezaustavljenoga osvajanja. Do kraja 16. stoljeća granična će područja biti određena obrambenim utvrdama i vojnim posadama s obje strane granice, no nažalost iz toga vremena, bar za sada, imamo vrlo malo povijesnih vijesti o građevinskoj aktivnosti u turskim graničnim utvrdama.

Znamo na primjer da su u Perušiću turske vlasti sigurno gradile dio utvrđenja oko već postojeće hrvatske perušićke kule. Posve je sigurno da su s mnogo truda nastojali učvrstiti obranu velikog perušićkog naselja i čvrstom i drvenom građom. Nažalost, nemamo neposrednih pisanih zapisa koji bi to dokumentirali. Jednako je sigurno da su u Novom ličkom također Turci mnogo toga sagradili, ne samo da su podigli vanjske obrambene zidove i više puta ih obnavljali, već su možda gradili, ili bar dograđivali, i glavnu kružnu kulu obrane. Neki izvori posredno napominju da je bilo gradnji i u Bilaju. Ne znamo što bi točno moglo značiti da u Bilaju postoji Stari i Novi Bilaj. Taj Novi Bilaj su možda zaista podigli bilajski Turci. Da li se to odnosi na bilajsko podgrađe ili na neki dio bilajske utvrde na brijegu? Kao što nemamo o tome jasne pisane dokumentacije, teško je iz sačuvanih materijalnih ostataka bilajskih ruševina zaključiti, što je, kada i koliko toga bilo sagrađeno ili dograđeno u turskom vremenu. O tome više govori studentska obrada tih ostataka, dio ovoga rada kolege Z. Horvata.

Jedina utvrda čije je građevno stanje nešto bolje dokumentirano i u vrijeme turske vlasti je turska Udbina na Krbavi. Možda je to tako tek zato što

⁶⁷ E. LASZOWSKI, 1914, 340-341. *Ibrayn vero wayuoda in Wduinam curiam sibi edificare et ibi manere proponit, castrum Merzyn munire et reformare, hominesque in eum ponere decreverunt, ceteraque castra ibidem munire et exinde has partes et hec regna destruere pretendunt...*

je Udbina bila više puta napadana, razarana pa onda opet obnovljena i dograđena, posebno udbinske utvrde oko udbinskog naselja, kao najvećeg turskog mjesta, koje bismo možda jedino mogli smatrati turskim gradskim naseljem – i u fortifikacijskom i demografsko-upravnom značenju.

Turske utvrde na Krbavi: Udbina, Bunić i druge

Na području srednjovjekovne hrvatske župe Krbave bilo je manje utvrđenih gradova i naselja negoli na području prostranije ličke župe. Tako je bilo i u vrijeme turske okupacije. Kao što je u predturskom vremenu najvažnije mjesto i utvrda bila Udbina, tako je to bilo i u 160 godina turske vlasti, dapače, na neki je način Udbina bila sjedište turske uprave i obrane cijele turske Like i Krbave. O starosti Udbine i odnosu Udbine i još starijega povijesnog središta Krbave, već je dosta napisano na temelju do sada obavljenih povijesnih i arheoloških istraživanja.⁶⁸

Udbina je u vrijeme turske vlasti u Krbavi i Lici bila najbolje utvrđeno gradsko naselje, ali i mjesto koje je bilo najviše izloženo napadima krajišnika. Već mjeseca rujna 1528. godine javlja ban Ivan Karlović banu Franji Baćaniju i kašelanu Nikoli Thurnu o sukobu s Turcima u Udbini. znajući da je dio turskih bešlija (konjanika) izašao iz utvrde i krenuo u pljačku prema posjedima Bernardina Frankopana, Karlović je napao Udbinu. Napao je utvrdu, neke je stražare ranio na vratima, neke uhvatio, a ti su mu ispriповijedali da se paša Mostarski sprema napasti Hrvatsku.. Žali što nije imao više vojnika kojima bi mogao uništiti naselje i predobiti utvrdu.⁶⁹

Godine 1530. zabilježena je jedna od mnogih zaboravljenih vijesti kako se nova turska vlast trudi utvrditi zaposjednute stare krbavske i ličke utvrde. Za tu je godinu bar usputno zabilježeno da se Turci trude bolje utvrdi Udbinu i Mrsinju i druge tamošnje utvrde.⁷⁰

Godine 1544. na dan 8. kolovoza piše iz Senja Ivan Lenković kapetanu Jakovu Ravnikaru da je Velibeg s 3000 Turaka u Udbini i da tu s mnogo ljudi obnavlja popaljene udbinske utvrde. K njemu će doći Ulama i Murat beg pa se od Udbine spremaju napasti Hrvatsku. On je sa svoje strane digao u obrambenu pripremu Otočane i Brinjane, a na obrambenu crtu postavio straže martologa.⁷¹ Iste te godine, ali mjesec dana ranije, javlja Vuk Auersperg da je sa svojim karlovačkim krajišnicima opsjedao Udbinu, popalio utvrđeno naselje i nanio

⁶⁸ E. LASZOWSKI, 1941; M. KRUEK, 1993, 99-129; Z. HORVAT, 2003, 151-162.

⁶⁹ R. LOPAŠIĆ, SHKr, I, 1884, 114-115.

⁷⁰ R. LOPAŠIĆ, SHKr, I, 1884, 340-341; I. KUKULJEVIĆ-SAKCINSKI, 1863, 221-223.

⁷¹ R. LOPAŠIĆ, SHKr, III, 1889, 179-180.

udbinskim Turcima veliku štetu.⁷² Velibeg je dakle već idućega mjeseca popravljao i obnavljao ono što je bilo porušeno i popaljeno u Udbini u tom Auerspergovu napadu. Auersperg izričito govori da je utvrđeno udbinsko naselje sa svih strana opkolio, da su zapalili najprije što je bilo podignuto od drvene građe izvan zidina, a onda je vatra zahvatila i vrata i dalje sve kuće iza vanjskih obrambenih zidova. U tom prostoru između gornje i vanjske utvrde je sve izgorjelo – i kuće i tu utjerana stoka i mnogi ljudi i mnogo dobara koje su napadnuti Udbinjani htjeli spasiti. I vanjski obrambeni zidovi bili su na više mjesta probijeni i porušeni. Zarobili su i dva manja topa, valjda ona koji su bili smješteni na zidove za obranu naselja. Načinjeno je jako mnogo štete, ali gornju utvrdu nisu mogli osvojiti. U nju su se smjestili branitelji i svi koji su mogli, tako da su krajišnici napustili daljnju opsadu i s dobrim se plijenom povukli od Udbine.⁷³

Dakle, Udbina je već sredinom 16. stoljeća bila dobro učvršćeno naselje i vrlo jaka vojna utvrda, s visokom kružnom kulom na vrhu. Nijedan od pokušaja da se otme utaborenim i tu već naseljenim Turcima nije posve uspio. Udbina se dalje utvrđuje i razvija do najznačajnijega naselja turske Krbave i Like. Pri kraju 16. st. još se jednom vrlo ozbiljno planiralo istjerati Turke iz Udbine. Naime, uoči osnutka karlovačke tvrđave, kada je krajiški zapovjednik Ivan Ferenberg osvojio mnoge turske utvrde od Slunja sve do Une, tražio je da se uz još neke turske utvrde na Uni, svakako oslobode Udbina, Bunić i Bilaj u Lici. Za Udbinu i Bilaj posebno je spomenuo: ako ne bi bilo moguće osvojiti obrambene kule, onda da se svakako unište pod njima dobro utvrđene turske palanke.⁷⁴

Takva je Udbina dočekala oslobodilački rat u kojem su se sve utvrde Like i Krbave predale krajiškoj vojsci gotovo bez ikakve borbe, ali Udbinu su odlučili turski branitelji obraniti pod svaku cijenu. U Udbini su se sabrali bjegunci iz svih drugih utvrda, iz Perušića, Novoga, Ribnika, Bilaja i Široke

⁷² R. LOPAŠIĆ, SHKr, III, 1889, 176-177. ...*danach von stundan hab ich verordent den fleckhen von allen ortten anzulaufen, und selbst vor den ross gestanden. Erstlich haben sy selbst die stadt und stal vor den fleckhen anzundt demnach ist der anlauf beschehen den pasteien und thurnthor, der anzundt worden, und alsdan sein die heuser darzu angangen in demselben feuer das thor aufgehakht und die maur an etlichen ortten an der erster rinkhmauer durchgraben auch als die andern rinkhmaurer durchgraben und die heuser darin anzundt, darin vil volkh, viechs und guets verprunen, pey dreyssig khurzer gegossen messten camerstuckhen, aus denen zweien rinkhmauern durch die schiesslecher ausczogen, nochmals hat niemant for feuer pleiben mugen...*

⁷³ R. LOPAŠIĆ, SHKr, III, 1889, 177.

⁷⁴ R. LOPAŠIĆ, SHKr, I, 1884, 74. ...*gleichfals Udwing, wo nicht den thurn der zimlich starkh, doch den fleckhen, auch Woinitsch (Bunić, Balley (Bilaj) und dieselben durch den feindt inhabende heuser eines nach dem andern verhoren, verprennen und in poden verderben..*

kule. Udbina je postala i posljednja obrana turske vlasti u Lici i Krbavi. Prije opsade Udbine i Bunić je bio napušten; bunički su Turci spalili i naselje i njegove utvrde i povukli se u Udbinu.⁷⁵ Krajiška vojska je krenula 1685. u napad na Udbinu s južne strane, od Ploča. A 2. srpnja iste godine tu se vojska utaborila, prenočila te idućeg dana krenula prema Udbini. Izvješće Wassenhoffena kaže da su 3. srpnja 1685. rano ujutro stavili topove na kotače i krenuli prema zidinama Udbine gdje su bili već popodne. Idućega dana jedan uhvaćeni Turčin, koji je u Udbinu došao iz Perušića, rekao je da udbinske zidine brani oko 500 ljudi, ali da nemaju dovoljno vode i da će uskoro doći do njezine nestašice. Tako je već idućih dana počela borba, ne za udbinske zidine, već za izvore vode oko utvrde. Tako 17. srpnja 1685. godine u utvrdi i utvrđenom mjestu nije bilo više vode ni za umijesiti kruh i pogače. U toj nevolji udbinski Turci 19. srpnja počinju pregovore o uvjetima predaje. To je bilo dogovoreno te je već idućeg dana iz Udbine mirno izašlo *preko 1000 duša* i krenulo na put prema dogovorenom redu.

Tako je i najveća turska utvrda u Krbavi, u čijim se zidinama našao velikih broj Turaka izbjeglih iz drugih ličkih i krbavskih utvrda, bila oslobođena. U opsadi je stradalo nešto ljudi, ali udbinske Turke natjerala je na predaju ljetna žeđ i nedostatak vode. Dnevni događaji opsade su opisani u mnogim detaljima, koji nam nisu od posebne koristi u traženju povijesnoga izgleda tadašnjih udbinskih utvrda. Najprije je jasno da je opsada bila okružila cijelo udbinsko naselje i da su udbinski Turci branili te vanjske obrambene zidove. Samo je u taj prostor moglo stati tih *tisuću duša* koje su po predaji mirno otišle iz Udbine. Turci izašli iz Udbine nosili su sa sobom sve svoje, što su samo mogli nositi, što opet znamo iz opisa događaja nakon što su već dosta odmakli od Udbine, jer je među njima došlo do neke svađe, pa do oružanog obračuna, pa su onda u tom metežu konjanici pobjegli a ljude pješake su ostavili, a njih su onda napali i opljačkali neki Kotorani koji su ih pratili. Tako bi se ukratko mogla ispričovjediti ta priča o dugotrajnoj opsadi Udbine, o malo rata i puno stradanja udbinskih Turaka i njihovog konačnog odlaska prema Bosni i trajnog napuštanja turske Like i Krbave.

Izvješće o sljedećim događajima toga oslobodilačkog rata napisani su u jednoj završnoj rečenici. Krajiška je vojska postavila u oslobođenu Udbinu vojnu posadu od 100 vojnika i opskrabila je hranom i bojnim sredstvima. Dana 1. srpnja 1685. godine u Udbini je održala *De Deum* a onda je odmah preko

⁷⁵ R. LOPAŠIĆ, SHKr, III, 1889, 454. ... *so abandonierte der feint Boniz, verprennete selben und reterierete sich nach Vduinaw, also dass sie sich dorten muchluchs zu wogren resolvieret.*

Krbavice i Plaškoga putovala prema Karlovcu. U Karlovcu je bila već 13. srpnja. Tako je završilo to izvješće generala Ideghem-a S.V. Wassenhoffena.⁷⁶

Dakle, u ovim ratnim izvješćima ni za Udbinu nema mnogo podataka o njezinom građevinskom izgledu. Iz opisa ratne situacije i događanja oko utvrda u opsadi, očito je da je Udbina bila veliko i dobro utvrđeno mjesto. Po broju žitelja i po organizaciji životnog prostora, Udbinu bismo mogli smatrati jedinim turskim gradom u Krbavi. Vidjeli smo da su prvi njezini novi stanovnici bili onih 100 vojnika nove krajiške posade. Postupno će u podgrađe udbinske kule pridolaziti neki novi ljudi. Iz izvješća o opsadi nema vijesti da su udbinske zidine mnogo stradale. Iz nekih kasnijih izvješća, npr. iz g. 1696. krajiško zapovjedništvo traži da se na Krbavi od starih turskih utvrda zadrže za obranu protiv turske Bosne Udbina, Bunić i Pišać, a Udbina kao glavna utvrda. U novom obrambenom planu za Liku i Krbavu, već poznati nam gen. Wassenhoffen nabraja sve utvrde koje ubuduće treba držati pod krajiškom vojnom posadom. To su u Lici: Bilaj, Novi, Ribnik, Vrebac, Budak, Široka Kula i Perušić, a u Krbavi samo Bunić i Udbina. Taj projekt novog obrambenog uređenja Like i Krbave svjedoči da su i tada, najveća i glavna utvrđena mjesta i glavna naselja bila ona ista koja su to bila u vrijeme turske vlasti u Lici i Krbavi.⁷⁷

Za Udbinu možemo pridodati još samo jedan podatak. U popisu župa iz 1700. g. je rečeno da u Udbini, u podgrađu ima već novodoseljenih žitelja, 20 kuća katoličkih Bunjevaca.⁷⁸ Tu već počinje neka druga, nova povijest nove hrvatske Udbine prema suvremenijem razvoju i stanju.

Izvori i literatura

MILE BOGOVIĆ, Takozvani Glavinićev opis Like i Krbave iz 1696. godine, *Croatica christiana Periodica*, 27, Zagreb, 1991.

Franjo Julije FRAS, Topografija Karlovačke vojne krajine, prijevod Zlate Derossi, *Ličke župe*, Gospić, 1988.

Rudolf HORVAT, *Lika i Krbava*, Zagreb, 1941.

Zorislav HORVAT, *Srednjovjekovne katedralne crkve Krbavsko-Modruške biskupije*, Zagreb, 2003.

Zorislav HORVAT, O nekim osobinama sakralne arhitekture u Lici i Krbavi nakon protjerivanja Turaka, *Senjski zbornik*, 30, Senj, 2003, 109-148.

⁷⁶ R. LOPAŠIĆ, SHKr, III, 1889, 453-454.

⁷⁷ R. LOPAŠIĆ, SHKr, III, 1889, 48-49.

⁷⁸ R. LOPAŠIĆ, SHKr, III, 1889, 191. ... *nunc numerat catholicorum Bunyevaczorum ad 20 domus.*

- Kornelija JURIN-STARČEVIĆ, Vojne snage Kliškog i Krčko-Ličkog sandžaka pred kandijski rat - osmanska vojska plaćenika, *Zbornik M. Kolar Dimitrijević*, Zagreb, 2003.
- Pavao KNEZOVIĆ, Knjižica od Turak u Perušiću, rad u zborniku *Heredita rerum croaticaru*, nav. dj.
- Milan KRUHEK Povijesni opis Krbavskog polja i okolice prije i poslije Krbavske bitke (Toponomastička kronologija stare Krbavske župe) Predavanje 37. Zagreb, 1974.
- Milan KRUHEK, Granice Hrvatskog Kraljevstva u međunarodnim državnim ugovorima (od mira na Žitbi do mira u Svištovu 1791..), *Povijesni prilozi*, 10, Zagreb, 1991.
- Milan KRUHEK, *Topografija krbavske spomeničke baštine*, Krbavska bitka i njezine posljedice, Zagreb, 1997.
- Milan KRUHEK, Plaški-stara hrvatska župa, naselje i utvrda Hrvatskog Kraljevstva, Plaški (radovi u prigodi 200. obljetnice župe (1807-2007.)), Plaški, 2007.
- Milan KRUHEK - Zorislav HORVAT, Sakralna arhitektura Like i Krbave na području Krbavsko-Modruške biskupije, *Zbornik: Krbavska biskupija u srednjem vijeku*, Rijeka-Zagreb, 1988, 187-235.
- Ivan KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, Hrvatske Listine, *Acta croatica*, Zagreb, 1863.
- Thalloszy LAJOS - Barabas SAMU, Monumenta Hungariae historica, Codex diplomaticus comitum de Frangepanibus, 35. (1133-1453) Budapest, 1910, 38. (1454-1527), Budapest, 1913.
- Emilij LASZOWSKI, Monumenta Habsburgica Regni Croatiae, Dalmatiae, Slavoniae - *Habzburški spomenici Kraljevine Hrvatsske, Dalmacije i Slavonije*, (HS.), I., Zagreb, 1914., II. Zagreb, 1916, III. Zagreb, 1917.
- Emilij LASZOWSKI, *Stari lički gradovi*, Zagreb, 1941.
- Radoslav LOPAŠIĆ, *Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium* - Spomenici Hrvatske krajine, I. Zagreb, 1884; II, Zagreb, 1885; III, Zagreb, 1889.
- Josef MATUZ, *Osmansko Carstvo*, Zagreb, 1992.
- Nenad MOAČANIN, *Upravna podjela hrvatskih zemalja u sklopu Osmanskog Carstva*, Hrvatske županije kroz stoljeća, Zagreb, 1996.
- Nenad MOAČANIN, *Turska Hrvatska*, (Hrvati pod vlašću Osmanskog Carstva do 1791), Zagreb, 1999.
- Nenad MOAČANIN, Turska Vojna krajina u hrvatskim zemljama: prolegomena za 16. i 17. stoljeće, *Zbornik: Hereditas rerum croaticarum*, Zagreb, 2003.
- Stjepan PAVIČIĆ, Seobe i naselja u Lici, *Zbornik za narodni život i običaje*, Zagreb, 1962.

TURKISH FORTRESSES AND TOWERS IN LIKA AND KRBAVA 1527 – 1689

Summary

This attempt to enter into the history of the Turkish time in Lika and Krbava, is really just the start of an investigation of many questions; political and social conditions, economic and religious circumstances, in a time span longer than one and a half centuries. We have tried to enter into these questions exploring the building testimonies of the time, thanks mostly to the knowledge from our historical studies so far, the secular and ecclesiastical architecture in the areas of the mediaeval parish of Krbava and Lika. This work really is just an attempt, and the results say just enough, that the historical period of Turkish rule in Lika and Krbava must not be neglected. Only a better understanding of this historical period could better explain many later events as well as the current condition, and the state of the architectural heritage and the current way of life. There are many difficulties to reach the desired investigatory results. Firstly the ignorance and difficult access of the Turkish archival historical sources, and then the insignificant remains of material remnants of Lika's and Krbava's historical heritage. Also drawing attention to this neglected heritage are also the numerous forts and churches of Lika, and the many topographic names which speak of their historical source and origin. The research into the very toponomastics of these regions has already pointed us to many unknown historical facts. Lika and Krbava still await the further investigations of their histories and historical, monumental values, by historians and archaeologists, demographers and sociologists. Many questions from these areas are still not yet satisfactory clear and it is still necessary for them to be answered.

Keywords: Turkish fortresses and towers, Lika, Krbava